

Харківський національний університет В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Відродження УАПЦ в Україні (кінець 80-х рр. XX ст.– 2019 р.).

Утворення ПЦУ»

Виконала: студентка V курсу

заочної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Баздирева Анастасія Юрійівна

Керівник: к.і.н., доцент

Майстренко Владислав Сергійович

Рецензент: к.і.н., доцент

Журавльов Денис Володимирович

Харків 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Початок відродження УАПЦ в Україні.....	9
1.1. Відродження УАПЦ в Україні 1989-1990 рр.	9
1.2. УАПЦ в західних областях УРСР.....	27
1.3. Проблеми взаємодії УГКЦ із православ'ям.....	31
РОЗДІЛ II. Особливості відродження УАПЦ в Україні.....	43
2.1. Інституалізація та генезис УАПЦ у посткомуністичну добу (1990-ті – 2010-ті рр.)	43
2.2. Українська помісна православна церква.....	48
РОЗДІЛ III. Утворення Православної церкви України.....	56
3.1. Реалії, очікування та перспективи єдиної церкви Київської традиції.....	56
3.2. Повернення Київської митрополії під контроль України: виникнення Православної церкви України.....	62
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	71
РЕЗЮМЕ.....	77
SUMMARY.....	77

ВСТУП

Актуальність. На сьогоднішній день дана тема є особливо актуальною, адже саме зараз досить гостро стоїть питання становлення в Україні своєї Православної Церкви. Вона висвітлює національну незалежність та прагнення остаточно від'єднатись від Московського патріархату, який має негативний вплив на громадян України. Великою мірою, це зумовлено війною Російської Федерації проти України, вона дала ще один значний поштовх до рішучих змін у суспільстві. Тема релігійного впливу та безпеки має велике значення і повинна бути вивчена більш ретельно.

Озираючись на минуле можна побачити, що Українська Православна Церква, перебуваючи кілька століть в поневоленому стані ніколи не погоджувалася з втратою своєї незалежності. У всіх українських визвольних змаганнях провідною ідеєю було відновлення вільного та незалежного існування рідної Церкви, з якою пов'язувалося духовне відродження нації. Однак щоразу цей розвиток переривався насильницьким знищенням силами, ворожими до християнства та українства. Сучасний період відродження УАПЦ на різних територіях України, розпочавшийся від 15 лютого 1989 року, відбувся тоді, коли заснований у Києві Ініціативний комітет відновлення Української Автокефальної Православної Церкви вступив зі своїм першим зверненням. На Сході вона стикнулась з значним опором так званої Української православної церкви, яка підпорядковувалась Московському патріархату на чолі з митрополітом Філаретом, а на Заході, де УАПЦ була найчисельнішою, церковне життя протікало в умовах міжконфесійних конфліктів.

В часи незалежності провал московського комуністичного перевороту

призвів до фундаментальних змін у сфері життя країни, захопивши також церковно-релігійну сферу. У нових умовах потенціал для зростання УАПЦ зріс, незважаючи на те, що адміністративно-бюрократичний апарат здебільшого залишився тим самим і продовжував вперто протистояти собі. Її майбутні перспективи стрімкіше розвиватимуться та ставатимуть більш успішними. Натомість, залежна від Москви православна церква в Україні за нових обставин неминуче втрачає прихильність. Безсумнівно слід зазначити і те, що стан релігії та переконань змінився після повстання на Майдані. А з початком війни між Російською Федерацією та Україною тема релігійної безпеки ще більше загострилася. Новий етап будівництва християнської Церкви перебуває в активному стані. Саме тому теоретичні і практичні дослідження на дану тему досить актуальні та необхідні для обізнаності кожного українця.

Об'єктом дослідження виступає всебічний аналіз процесу утворення ПЦУ в Україні.

Предметом даної роботи є історія відродження та функціонування УАПЦ в Україні (кінець 80-х років XX століття - 2019 рік) та утворення ПЦУ.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з кінця 80-х років XX століття, коли у 1988 році у Львівській області відбулось відкриття першої громади і до 2019 року, проголошення Томосу.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України в її сучасних адміністративних межах.

Огляд історіографії та джерел

Теоретичною основою вивчення питань даної наукової роботи стали публікації таких провідних науковців, як О. Г. Бажан¹, який у своїй статті на основі архівних матеріалів описав "неформальні об'єднання" в період

¹ Бажан О. Г. КДБ УРСР та неформальні об'єднання в період "горбачовської перебудови". Наукові записки НаУКМА. 2010. Т. 104 : Історичні науки. С. 68-77.

«горбачовської перебудови», де акцентував увагу на формах і методах протидії силових структур становленню та функціонуванню громадських організацій. Питання "неформальних об'єднань" в своїй праці, також, висвітлив І. Гайдаєнко¹. В. Бондаренко² ретельно проаналізував міжконфесійний конфлікт, його стан, витоки та шляхи подолання. Тему міжконфесійних відносин, а також їх проблематику дослідили С. Т. Боруцький³ та Т. Бублик⁴, який у своїй праці детальну увагу призначив відродженню Української греко-католицької церкви а також ставленню РПЦ до УАПЦ. О. Воронін⁵ в своїх статтях відтворив хронологію боротьби УАПЦ за визнання в УРСР. Значну роль в дослідженні теми зв'язку між церквами підпорядкованих різним патріархатам внесли Б. Вовк⁶ та С. Дмитрух⁷.

Також досить ґрунтовно підходили до вивчення відродження УАПЦ в Україні наступні вчені: Д. Дорошенко⁸, С.І. Здіорук⁹, Б. Капранов¹⁰ та багато інших.

Зокрема, Українська автокефальна православна церква в західних

¹ Гайдаєнко І. Український культурологічний клуб як один із складових молодіжного руху в Україні в другій половині 80-х років ХХ ст. Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". Педагогіка. Психологія. Філософія. 2014. Вип. 35. С. 249-256.

² Бондаренко В. Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан, шляхи подолання. Людина і світ. 1991. № 3. С. 2 – 10.

³ Боруцький С.Т. Держава. Церква. Людина. Державно церковні та міжконфесійні відносини у дзеркалі сучасності 1992 – 2002. Львів : Афіша, 2003. С. 23.

⁴ Бублик Т. Відродження УГКЦ (1988 – 1991): проблематика міжконфесійних протистоянь. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 30. С. 206 – 212.

⁵ Воронін О. Від Великодня до Великодня. З хроніки відродження Української автокефальної православної церкви на Україні. Сучасність. 1990. № 7 – 8. С. 213 – 219.

⁶ Вовк Б. Нас визнають східні патріархи. За вільну Україну. 1991. 28 березня. С. 1.

⁷ Дмитрух С. Життя як подвиг для Христа: curriculum vitae монаха редемпториста місцеблюстителя і правлячого архієрея Києво Галицької митрополії Володимира Стерника. Львів : Свічадо, 2007. С. 123 – 124.

⁸ Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. К.:2019. 150с.

⁹ Здіорук С.І. Суспільно релігійні відносини: виклики в Україні ХХІ століття: Монографія. К.: Знання України, 2005. С. 108-111.

¹⁰Капранов Б. Історія нашої Церкви. Київ, 2017. 193с.

областях УРСР на стику 80-90-х рр. XX століття зображена у праці О. Муравського¹. А автокефалістські розколи в Україні у пострадянський період 1989–1997 зображені у праці В. Петрушко². Тоді як шлях до незалежності та суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст розкриті у праці В. А. Смолій³

Значущими джерелами є закони. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»⁴ став важливим поштовхом для розвитку Української церкви, складаючийся із шести розділів поділених на тридцять дві статті він гарантував права на свободу совісті, тобто на вільне самовираження в різних світоглядних сферах життя, зокрема духовного та релігійного становлення, а також рівності та соціальної справедливості не зважаючи на ставлення до релігії. Остаточно визначив обов'язки держави щодо релігійних організацій та обов'язків релігійних організацій щодо держави та суспільства. Подолав негативні наслідки політики держави стосовно релігії і церкви та гарантував сприятливі умови для розвитку гуманізму, суспільної моралі та злагоди людей будь-якого світогляду чи віросповідання. Тобто цей закон повністю протиречив політиці Радянського Союзу щодо церкви та релігії.

Важливим джерелом для розуміння теми автокефалії є Інтерв'ю з почесним Патріархом Філаретом⁵. Значимість проголошення власної Української автокефальної церкви, міжусобиці з Московським патріархатом та його неканонічні дії по відношенню щодо прагнення Української православної церкви відєднатись, - все це детально обговорюється в інтерв'ю. В ньому ж згадується про проголошення Томосу, проте патріарх ПЦУ Філарет заявив, що не буде виконувати декілька умов з томосу про автокефалію, наголошуючи на

¹ Муравський О. Українська автокефальна православна церква в західних областях УРСР на стику 80-90-х рр. XX століття. Проблеми гуманітарних наук. Вип 22. С.163-172

² Петрушко В. Автокефалістські розколи в Україні у пострадянський період 1989–1997. К:1998. 255 с

³ Смолій В. А. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. К.: Інститут історії України, 2011. 626 с

⁴ Про свободу совісті і релігійні організації. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки. 23 квітня. 1991.

⁵ Інтерв'ю з почесним Патріархом Філаретом. 7 січня. 2019. Телеканал Прямий.

тому, що йде велика боротьба за знищення Київського патріархату. "Три пункти, які відбирають у нас права автокефальної церкви. За назвою ми – автокефальна, а насправді ми залежна від Константинопольського патріархату церква... Ми не відмовляємось від томосу, але не будемо виконувати три умови, які записані в томосі. Не будемо виконувати", - заявив Філарет. Також Філарет наголосив, що досягти миру і порозуміння можна лише в єднанні.

В своєму виступі перед Верховною Радою України Петро Олексійович Порошенко заявив, що провів телефонну бесіду з Вселенським Патріархом Варфоломієм, та має на меті писати звернення до Константинополя. У своєму виступі акцентував увагу на рішучі дії і протидії тим, хто стане назаваді національним інтересам України. Це рішення Рада підтримала, за відповідну постанову проголосувало 268 депутатів, проти виступили лише депутати "Опозиційного блоку".

Звернення Президента України П. Порошенка до Вселенського Патріарха Варфоломія¹ кардинально змінило становище Української православної церкви подарувавши їй довгоочікувану автокефалію.

Таким чином, джерельна база роботи дозволяє проаналізувати і оцінити теоретико-методологічну спадщину вітчизняної історичної науки по вивченню відродження УАПЦ в Україні та утворення ПЦУ.

Мета роботи: дослідити в повному обсязі обрану тему, а саме: відродження УАПЦ в Україні (кінець 80-х років ХХ століття - 2019 рік) та утворення ПЦУ.

Виходячи з мети я поставила перед собою такі **завдання**:

- проаналізувати початок відродження УАПЦ в Україні;
- розкрити особливості відродження УАПЦ в Україні;
- дослідити утворення Православної церкви України.

В ході дослідження було використано такі **методи** як:

¹ Звернення Президента України П. Порошенка до Вселенського Патріарха Варфоломія. квітень. 2018.

- метод аналізу, який допомагає провести детальне та всебічне дослідження теми;
- порівняльно-історичний, який дає змогу встановити схожість і відмінність між історичними подіями, шляхом порівняння;
- дескриптивний (описовий);
- діахронічний метод, який представляє з себе хронологічний аналіз суспільних процесів в межах певної території.

Дана робота має типову **структуру**: вступ, три розділи, висновки та список використаної літератури. У вступі подається короткий огляд досліджуваної теми, визначено мету, об'єкт, предмет, актуальність та методи наукового дослідження. У першому розділі досліджується початок відродження УАПЦ в Україні. Другий розділ присвячено дослідженню особливостей відродження УАПЦ в Україні. Третій розділ розкриває утворення Православної церкви України. Завершують дану роботу висновки. Список використаної літератури та джерел містить 63 позиції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку історичної науки та з огляду на прогресивний розвиток відносин церкви та держави питання відродження УАПЦ в Україні та утворення ПЦУ є недостатньо дослідженим та не має належної деталізації. До того ж, зважаючи на війну Російської Федерації проти України дане питання стає набагато актуальнішим, воно потребує більш сучасного та ретельного дослідження та усвідомлення громадянами України, що зумовлює наукову новизну даного дослідження.

РОЗДІЛ І

ПОЧАТОК ВІДРОДЖЕННЯ УАПЦ В УКРАЇНІ

1.1. Відродження УАПЦ в Україні 1989-1990 рр.

Навіть через 30 років, відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), яке сталося в період «горбачовської перебудови» у 1989-1990 рр., продовжує викликати значний історико-релігієзнавчий інтерес. На даний момент було проведено чимало досліджень, присвячених історії відродження УАПЦ, проте більшість з них має конфесійний підхід. У своїх публікаціях дослідники намагаються абстрагуватися від оціночних суджень, але вплив ідеологій, які представлені РПЦ та УПЦ, з одного боку, і УАПЦ, яка відображає національну ідеологію, з іншого боку, є помітними. Натомість при більш уважнішому вивченні подій релігійного життя 1989–1990 рр.: прослідковуються повторення фактологічного матеріалу без заповнення прогалин.

Оскільки історія УАПЦ досі недостатньо вивчена, було вирішено провести більш ретельне дослідження і зосередитися на показі трансформаційного процесу відродження церкви, що починалася як "неформальне об'єднання" (за термінологією КДБ) та згодом перетворилася на православну конфесію національно-демократичного спрямування. Ця трансформація стала одним з елементів боротьби за незалежність України та її відокремлення від релігійного впливу Москви.

У 1985 році М. Горбачов, генеральний секретар ЦК КПРС, оголосив курс на "перебудову" радянського суспільства. Він включав прискорення соціально-економічного розвитку, послаблення цензури в засобах масової інформації, реформування командно-адміністративної системи СРСР. Це

сприяло швидкому розвитку демократизації суспільного життя в Україні. Внаслідок цього почався складний процес суспільно-політичних змін, який супроводжувався появою руху на підтримку перебудови та з'явленням неформальних груп та організацій.

Український культурологічний клуб (УКК) був створений в серпні 1987 року і став одним з перших угруповань такого типу з майже 400 учасниками. Його перше засідання відбулося 6 серпня 1987 року, на якому основною темою обговорення стали білі плями в історії України, проблеми захисту історичних пам'яток та наслідки Чорнобильської катастрофи¹. Комітет державної безпеки зацікавився та відразу взяв під контроль діяльність УКК хоч вони почали приймати заходів для локалізації та роз'їзду групи, реалізувати цілком свої плани не змогли проте літом 1988р. почали переслідування членів УКК та було зірвано низку акцій організації².

У липні 1988 р. до ЦК КПУ доповіли, що у середовищі УКК почали з'являтися ідеї заміни комуністичного світогляду на християнське віровчення, а також звучали вимоги про офіційне визнання української церкви. У серпні того ж року видатні активісти УКК, зокрема В. Галиновський, Л. Мілявський, Є. Чернишев, А. Битченко та С. Набока, оголосили про створення Українського демократичного союзу (УДС). У переліку "першочергових вимог" (за виразом КДБ) УДС були націоналістичні гасла, серед яких була вимога щодо визнання Української Церкви³.

У липні 1988 року була створена правозахисна асоціація партійного типу під назвою "Українська Гельсінська спілка" (УГС) з Л. Лук'яненком на чолі, який на той час перебував у засланні. УГС виступала за негайне відновлення УАПЦ. Написана В. Чорноволом та братами Горинями, влітку 1988р. «Декларація принципів» стала програмним документом УГС, в якій серед іншого було висунуто вимогу щодо легалізації заборонених УГКЦ та УАПЦ. За інформацією КДБ, Українська народно-демократична ліга (УНДЛ) приєдналася до УГС у даному питанні, вони здійснювали спроби

відновлення у республіці елементів УАПЦ яку «розглядали як основу для розширення «національного руху».

Отже, в 1989 році з'явилася громадська група, яка пропагувала ідею відродження УАПЦ. Ця група включала Анатолія Битченка, Олександра Ткачука, Ларису Лохвицьку, Миколу Будника, Сергія Набоку та інших активістів. У результаті, 15 лютого 1989 року в Києві було створено "Ініціативний комітет по відродженню УАПЦ"¹, очолюваний священиком Богданом Михайлечком, колишнім настоятелем Свято-Успенського храму міста Єлгава в Ризькій єпархії. Члени Комітету вважали, що в умовах гласності та демократизації радянського суспільства відновлення української автокефальної православної церкви можливе на базі руського православ'я, оскільки більшість священиків у республіці були українцями, і вони просто потребували лише відірватися від Москви. Однак згодом виявилось, що надії на українськість православного духовенства були перебільшеними.

Ідея відродження УАПЦ в Україні знаходить широку підтримку на Заході. За ініціативи українських націоналістів у США створено «Комітет захисту релігійних свобод в Україні» діяльність якого спрямована на заохочення за кордоном нової антирадянської кампанії за відновлення автокефальної церкви у республіці. Уже у березні 1989 р. за участі митрополита Мстислава відбулося засідання, на якому прийняли рішення про створення фонду у 120 тис. доларів для фінансування втрат та допомоги у налагодженні зав'язків з інституціями УПЦ в США. Тим часом в Україні для Щоб забезпечити більшу підтримку «Ініціативному комітету» в очах української діаспори було запрошено Євгена Сверстюка — відомого на Заході дисидента та літератора².

Під керівництвом митрополита Мстислава в США в короткий час було створено «Комісію зв'язку з Україною». Серед завдань комісії першочерговим було виготовлення щотижневих радіопередач «Голос УАПЦ», а також організація пересилки Святого Письма, богослужбових

книжок та іншої духовно-релігійної літератури до України. За кілька місяців було успішно випущено 10 радіопередач, які мали змогу слухати мешканці центрально-східних і південних регіонів України серед яких Київська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області. У Вашингтоні для збору достовірної інформації про релігійну ситуацію у республіці, було організовано Український православний радіоцентр для надання впливу та підтримки православним віруючим в Україні. Єпископат УПЦ в США здійснив широкомасштабну кампанію з метою залучити увагу політичних та громадських колів Заходу до "нелегального становища" православних віруючих на території України. Ця кампанія проводилась не лише в США, але й в країнах Західної Європи. Питання УАПЦ в період з 1989 по 1990 роки залишалося на передньому плані і не відходило з уваги діаспорної преси в США та країнах Західної Європи.

В той самий період часу, «Ініціативний комітет по відродженню УАПЦ» опублікував «Звернення до Президії Верховної Ради СРСР та УРСР, до міжнародної християнської громадськості», в якому було зазначено про перехід українських парафій до УАПЦ. Лідери «Ініціативного комітету» відзначили тривалу неволю та безправність Української Церкви під владою Москви та запевнили у необхідності відновлення її повної автокефалії. Вони обґрунтували свою вимогу, зазначивши, що ієрархія Російської Православної Церкви не визнає існування української релігійної традиції з її культурою, мовою, та обрядовістю. Лідери Ініціативного комітету вважали таку практику антиєвангельською та антиканонічною, заявляючи, що православна Україна має невід'ємне право на свою незалежну автокефальну Православну Церкву, як кожна цивілізована нація¹.

Лідери «Ініціативного комітету» виступили із зверненням, православним християнам України створити регіональні комітети для відродження УАПЦ, які б потім об'єднались у Всеукраїнську Православну Раду. Вони також закликали прийняти рішення на парафіяльних зборах про

відмову від підпорядкування Московській Православній Церкві та створити регіональні комітети УАПЦ¹. Ідея відновлення УАПЦ поступово поширювалась серед нових кіл національно-свідомої інтелігенції та духовенства. Прихильники українізації активно підтримували ідею церковного православного життя, включаючи Народний Рух України за перебудову, Товариство «Меморіал» та інші національно-демократичні організації². Так, під час Установчого з'їзду НРУ, який проходив у Києві з 8 по 10 вересня 1989 року, священник о. Богдан Михайлечко отримав можливість виступити з промовою, в якій він повідомив учасників з'їзду про створення комітету з метою відродження Української автокефальної церкви³. У Виборчому Маніфесті НРУ прийнятим 18 листопада 1989р. на нараді представників демократичних об'єднань України, зазначалось про те, що Рух виступає за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви та Української Автокефальної Православної Церкви та реальну свободу віросповідання.

Головним завданням яке ставив перед собою Ініціативний комітет було пошук священників, на яких можна було б поставити місію з відродження автокефальної православної церкви. За інформацією Комітету держбезпеки УРСР Ініціативний комітет був радикально налаштований організувати у найкоротші терміни парафіяльні громади УАПЦ, налагодити видання церковного журналу для популяризації УАПЦ та провести націоналістичну індоктринацію серед священнослужителів православних парафій, посилати своїх людей до духовних семінарій РПЦ.

До серпня 1989 року, Богдан Михайлечко був єдиним священником УАПЦ і він провів перші богослужіння серед національно орієнтованих віруючих. У зв'язку з цим, 21 травня 1989 року на Личаківському кладовищі у Львові, за ініціативою Українського християнського демократичного фронту, відбулася панахида до 10-ї річниці з дня смерті композитора В. Івасюка, яка зібрала близько 5 тисяч осіб. Після промов провідників

національного руху, отець Богдан від імені УАПЦ здійснив богослужіння. Крім того, працівники КДБ протоколювали події не лише з метою отримання інформації, а й з метою "притягнення організаторів зібрань до адміністративної відповідальності". У той же час, влада не могла повністю боротися з діяльністю громадських організацій і змінювала свою тактику. У доповідній записці до парткомів від 24 червня 1989 року, завідувач ідеологічного відділу ЦК КПУ Л. Кравчук зазначав: "Будь-які спроби заборони можуть призвести до того, що неформальні організації та групи стануть "непроникними", що значно ускладнить роботу з ними". Це насправді дало можливість неформальним організаціям розширювати свою діяльність, включаючи відродження УАПЦ.

Наприкінці весни 1989 року перша громада УАПЦ була створена в Києві, де на Великдень відбулося святкове богослужіння в приватному будинку. Проте міська влада відхилила заяву на реєстрацію парафії УАПЦ Святого Миколая Набережного на Подолі, стверджуючи, що "такої Церкви, як УАПЦ, ніколи не було і немає, а тому не можна зареєструвати неіснуючу Церкву"¹. У таких умовах суворого опору владних структур до громадського руху за відродження УАПЦ, діяльність "Комітету" обмежувалася періодичними зустрічами та публікацією звернень і заяв, що тривала півроку.

Оскільки не вдалося створити та зареєструвати значну кількість УАПЦ осередків на Наддніпрянщині, тому центр автокефалістських тенденцій перемістився до Галичини. Це було додатково стимульовано небажанням деякої частини православного священства переходити до УГКЦ та їхнього пошуку альтернативи. У лютому 1989 року, група священників РПЦ з Львова звернулася до митрополита Філарета (Денисенка) із проханням про автокефалію для Українського Екзархату. Вони обґрунтовували свою вимогу не канонічним, а історико-культурним аспектом. Однак, інші духовники РПЦ, які не хотіли приєднуватися до УГКЦ, не наважувалися зробити рішучі кроки щодо відокремлення від центру.

19 серпня 1989 року відбувся переломний момент у відновленні УАПЦ, коли протоієрей Володимир Ярема під час Святої літургії у Петропавлівському храмі у Львові зачитав звернення Комітету з відродження УАПЦ та оголосив про вихід з-під юрисдикції РПЦ. У своєму листі від 21 серпня він заявив, що церковна громада відмовляється від підлеглості Руській Православній Церкві і приєднується до Ініціативного комітету відродження УАПЦ. Цей день потім став віховою датою в історії УАПЦ. 27 серпня на мітингу "Свобода віросповідань", що зібрав 20 тисяч людей біля стадіону "Дружба" у Львові, вимагалось від влади відкрити шлях до відродження УАПЦ. Парафії Західної України восени 1989 року все частіше заявляли про свій перехід до УАПЦ. До УАПЦ також приєдналися інші священники, серед яких Ігор Еліяшкевич (с. Лавочне), Мирослав Максимович (Львів), Степан Жигаль (с. Жовтанці) та ще дев'ять священників Львівської єпархії, підпорядкованій РПЦ¹.

У 8 вересня 1989 року, глава УПЦ в США, митрополит Мстислав (Скрипник), направив послання побожним вірним та всесвітньо розсіяному духовенству, у якому висловив переконання в законності та канонічності свого титулу Місцеблюстителя Київського Митрополичого Престолу. Він закликав до роботи над відновленням УАПЦ в Україні, також в ньому наголошувалось про призначення Богдан Михайлечко адміністратором з обов'язком організовувати та координувати відновлення УАПЦ. Його заступником назначався Володимир Ярема. Це благословення значно підсилило позиції нововідроджених парафій та їх керівників.

Члени "Ініціативного комітету" надавали велику вагу створенню друкованої публікації, яка мала висвітлювати питання відродження УАПЦ. Молоді активісти - історик Олександр Ткачук і музикант, художник Микола Будник - запропонували Є. Сверстюку очолити видання і запропонували назву "Наша віра - православ'я". Газета "Свобода" з великим захопленням повідомила про випуск "Нашої віри - православ'я", тоді як радянська влада

загалом відносилося до виходу такого незалежного видання критично. До цього часу складно оцінити важливість газети на першому етапі її існування у національно-релігійному та просвітницькому аспектах, однак, її роль як історичного та незалежного джерела на початковому етапі «третього відродження УАПЦ» є беззаперечною та безцінною¹.

Один з найважливіших завдань для сторонників УАПЦ було залучення діючих єпископів на свій бік, зокрема з урахуванням негативного досвіду 1920-30-х років. Аналітики КДБ також підкреслювали цю проблему, стверджуючи, що відсутність єпископа-автокефаліста є серйозною перешкодою на шляху відродження УАПЦ. У цьому контексті члени «комітету» намагалися прискорити процес підготовки єпископа, використовуючи різні можливості, такі як направлення кандидатів за кордон для висвячення в єпископи або здійснення хіротонії на Україні за участі ієрархів зарубіжної УАПЦ, які прибудуть до СРСР через туристичний канал або приватні справи².

Зрозуміло, що Комітет держбезпеки робив все можливе, щоб запобігти відновленню УАПЦ. У своїй аналітичній записці, підписаній головою КДБ УРСР М. Голушком та адресованій до ЦК КПУ, зазначалося, що вони приймають заходи протидії спробам підриву ватажками зарубіжних релігійних центрів, які допомагають націоналістично та екстремістсько налаштованим елементам Української автокефальної православної церкви в Україні. Працівники 5-го управління КДБ УРСР, які відповідали за релігійні питання, співпрацювали з Радою у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, товариством "Знання" та засобами масової інформації, такими як "Правда України", "Робітнича газета", "Сільські вісті", "Комсомольское знамя" та "Молодь України". Вони планували провести "контрпропагандистські заходи" з метою дискредитації ідеї автокефалії в Україні, розкриття неканонічності Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) перед громадськістю та віруючими, а також викриття зв'язків УАПЦ з

нацистськими окупантами та націоналістами під час Другої світової війни. Не зрозуміло, як журналісти та лектори могли доводити неканонічність УАПЦ, і не згадано, чи брала участь у цих заходах РПЦ. Ймовірно, Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР видала директиви єпископату РПЦ в Україні. Це був типовий спосіб взаємодії влади та РПЦ у післявоєнному СРСР.

На основі рішень чекістів, у друкованому органі Українського екзархату РПЦ "Православний вісник" з'являлися статті, які критикували УАПЦ та намагалися довести її "не канонічність". Український екзархат РПЦ активно реагував на події в церковному та суспільно-політичному житті і був активним учасником дискусій про проблемні суспільно-релігійні процеси. Згідно з українською дослідницею церковної преси І.В. Жердевою, публікації на цю тему з'являлися практично в кожному випуску журналу "Православний вісник" за 1990 рік у рубриці "Церква і суспільство"¹.

Світські видання також долучилися до кампанії переслідування прихильників УАПЦ. Газета "Свобода" у своїй статті "Режимна преса атакує активістів" повідомила, що "Прапор Комунізму" та "Вечірній Київ" опублікували статті з жорстокими нападами на Комітет Відродження Української Автокефальної Православної Церкви та активістів інших неформальних об'єднань в Україні. У статті "Послідовники" звинувачено членів Комітету Відродження УАПЦ у поширенні наклепів та антисовєтській діяльності.

Отже, у своїй боротьбі проти руху за відродження УАПЦ, радянські спецслужби та вищі керівники УРСР використовували всі можливості друкованих засобів масової інформації.

На відміну від того, що трапилось в 1921 році, коли Всеукраїнській православної церковній раді не вдалося привернути до своєї сторони жодного діючого єпископа для проведення хіротоній, в 1989 році прихильникам автокефалії вдалося отримати підтримку канонічного

єпископа Іоанна (Боднарчука), який був висвячений у 1977 році на єпископа Житомирсько-Овручської єпархії РПЦ^{1 2}.

У зібранні ініціативних священиків, яке відбулося 11 жовтня 1989 року та мало назву "Собор групи православних священиків - борців за відродження Української Автокефальної Православної Церкви", були присутніми 17 священиків та один мирянин. На цьому зібранні "Собор" звернувся до єпископа Іоанна з проханням прийняти духовне керівництво відродженої Української Автокефальної Православної Церкви на її рідних землях. 16 жовтня єпископ погодився з цим і вже 20 жовтня було обрано його "першим архіпастирем відродженої УАПЦ" у Петропавлівській церкві м. Львова. 22 жовтня він відслужив літургію. До 1 листопада єпископ Іоанн оголосив про свій перехід до керівництва митрополита УПЦ в США Мстислава (Скрипника) та вихід з-під юрисдикції Московської патріархії³.

20 жовтня 1989 року під керівництвом священика В. Яреми було сформовано Церковну Раду УАПЦ. Під час засідання Церковна Рада, яка об'єднала учасників різних парафій, зокрема архієпископа Іоанна, прийняла рішення щодо умов прийому нових парафій та священиків до УАПЦ. Цю ухвалу було офіційно оприлюднено 31 жовтня. Згідно з ухвалою, лише ті парафії, де досягнуто згоди між парафіянами та священнослужителями щодо розвитку соборності Церкви, мали прийматись до УАПЦ. Це передбачало вирішення проблем церковного життя на зборах представників кліру та віруючих. Одним з основних вимог була повна незалежність церкви від державних органів. У документі також засуджувалася передача Київської митрополії під зверхність Московського патріарха 1686 року, тотальне нищення УАПЦ в 1930-х роках і вимагалася реабілітація ієрархів на чолі з Василем Липківським, а також беззастережне визнання митрополита Мстислава (Скрипника) своїм зверхником⁴.

Наприкінці 1989 та на початку 1990 років тиск на сторонників УАПЦ

⁴ Історія православної церкви в Україні: 3б. наукових праць. К.: Четверта хвиля, 1997. С.267.

почав неухильно зростати. Архієреї західних єпархій активно зустрічалися з духовенством та застерігали їх від виходу з РПЦ. Багато статей з докладними роз'ясненнями про шкідливість переходу парафій та духовенства РПЦ до УАПЦ були надруковані на сторінках різних видань, які були контрольовані ідеологічним відділом ЦК КПУ, як світські, так і церковні¹.

Засоби масової інформації почали активно проводити кампанію з дискредитації та дезінформації громадського руху за відродження УАПЦ. Ця кампанія була супроводжена численними адміністраціями, нападами «оперативників у цивільному», вивезенням активістів за межі населених пунктів чи недопущенням їх до місця проведення акцій. Один із яскравих прикладів таких перешкод - це перешкоджання з боку влади та спецслужб відкриттю парафії у Дніпропетровську, яке у грудні 1989 року ініціював голова місцевого осередку Комітету за відновлення УАПЦ Василь Герусов. Але в лютому 1990 року місцеві активісти та віруючі почали приходити щотижня до будинку облвиконкому на акцію протесту з вимогою зареєструвати громаду УАПЦ.

Громадський обурення викликала жорстоке побиття двох активістів - Павла Кислюка, засновника Київського Товариства Милосердя, та Олександра Ткачука, члена Громадського комітету за відродження УАПЦ і співробітника газети "Наша віра - православ'я". Інцидент стався 13 листопада 1989 року у Києві, коли люди у цивільному та міліціонери напали на них та запроторили до Печерського райвідділу міліції. Після того, як Київський крайовий осередок НРУ дізнався про це, було організовано пікетування відділу міліції з вимогою звільнення затриманих. Газета "Свобода" зазначила, що цей інцидент є черговою спробою влади зашкодити справі відродження УАПЦ через brutальне переслідування віруючих. Не зважаючи на загальну вивіску демократизації, влада продовжувала використовувати методи часів

¹ Драбинко О. Православ'я у посттоталітарній Україні. Київ.: Видання Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври, 2002. С.31

"брежнєвського застою"¹.

Правлячий режим використовував різноманітні методи боротьби з прихильниками УАПЦ, проте ці заходи не дали очікуваного результату. Згідно з інформаційними донесеннями до ЦК КПУ, Комітет держбезпеки висловлював свою стурбованість з приводу поширення віри УАПЦ на західноукраїнських областях та зростання кількості прихильників цієї церкви в центральній Україні, хоча церква була заборонена радянським режимом.

Знаковою подією в релігійному житті України стало проведення 14 грудня 1989 р. у львівському Петропавлівському храмі Собору УАПЦ, який розглянув питання пов'язані з реабілітацією та легалізацією УАПЦ в Україні. У форумі взяли участь представники більше 100 парафій Львівської та Тернопільської областей (переважно духовенство, миряни, члени церковних братств), активісти відродження УАПЦ з Дніпропетровська (Василь Герусов), Києва (Олександр Пікачук), Львова (Богдан Рожак). Зібрання обговорило стан справ у Церкві та перспективи розвитку, визначивши, що для розбудови повноцінної церковної структури УАПЦ не вистачає кандидатів для прийняття священицького сану, оскільки потреба у пастирях проявлялася не лише на Східній Україні, де почали з'являтися зародки автокефальних парафій, а й на західноукраїнських землях, де вже було створено багато громад без священників. З «великим піднесенням» було сприйнято інформацію про налагодження зв'язку з митрополитом Мстиславом і надання ним єпископу Іоанну титулу архієпископа Галицького і Волинського

14 грудня 1989 року відбулася знакова подія в релігійному житті України. У Львівському Петропавлівському храмі Собору УАПЦ зібралось більше 100 представників парафій Львівської та Тернопільської областей, серед яких були духовенство, миряни, члени церковних братств, а також активісти відродження УАПЦ з інших регіонів України. Основною темою

¹ Ішук О. В. Засоби та наслідки протидії автокефальним змаганням в Україні з боку Московського Патріархату (1990-1992 рр.). Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Історичне релігієзнавство. 2013. Вип. 8. С. 102

обговорення стали питання, пов'язані з реабілітацією та легалізацією УАПЦ в Україні, а також стан справ у Церкві та перспективи її розвитку.

В ході зібрання було встановлено, що для розбудови повноцінної церковної структури УАПЦ не вистачає кандидатів для прийняття священицького сану, оскільки потреба у пастирях проявлялася не лише на Східній Україні, де почали з'являтися зародки автокефальних парафій, а й на західноукраїнських землях, де вже було створено багато громад без священників. Однак, було сприйнято з великим піднесенням інформацію про налагодження зв'язку з митрополитом Мстиславом і надання ним єпископу Іоанну титулу архієпископа Галицького і Волинського¹.

У зв'язку з активізацією громад УГКЦ та УАПЦ, Московський патріарх негайно скликав Архієрейський Собор РПЦ (можливо, за рекомендацією радянських спецслужб), який відбувся у Москві 30-31 січня 1990 року. Головною метою Собору було визначення природи міжконфесійного протистояння на теренах Західної України, розроблення стратегії протидії поширенню "сепаратистських та розкольницьких" явищ у середовищі РПЦ, що мали політичний характер на національному рівні, та засудження "уніатського" та "автокефалістського" розколів. Під час Собору також обговорювалася доповідь Митрополита Київського і Галицького Філарета щодо стану Руської православної церкви в контексті насущної потреби зміцнення міжнаціонального та міжтериторіального співіснування в різних регіонах України. У цьому контексті особлива увага приділялася проблемі боротьби між вірними УГКЦ та УАПЦ за свої церковні об'єднання, яка також була засуджена.

Після проведення Собору, була відправлена телеграма до Голови Верховної Ради СРСР М.С. Горбачова, у якій закликалось до негайного припинення актів насилля та беззаконня, які вчинялися уніатами та розкольниками-автокефалістами, спільно з представниками

¹ Муравський О. Українська автокефальна православна церква в західних областях УРСР на стику 80-90-х рр. XX століття. Проблеми гуманітарних наук. Вип 22. С.165

ультранаціоналістичних політичних рухів¹. Одним з найважливіших рішень для українського православного простору стало розширення внутрішньої самостійності Українського екзархату РПЦ та його перетворення на Українську православну церкву після проведення Архиєрейського Собору Руської Православної Церкви у 1990 році.

Після того, як кількість парафій УАПЦ значно збільшилась, виникла проблема відсутності єпископату. Хоча архієпископ Іоанн звертався до архиєреїв РПЦ з проханням про допомогу в цьому питанні, ніхто не поспішав йому допомогти, тому що для висвячення єпископа, згідно канонів, необхідна присутність не менше двох єпископів. Щоб вирішити цю проблему, він звертався до Католикоса-патріарха Грузинської Церкви, а також до заштатного єпископа Іонафана та єпископа Молдавського і Кишинівського Володимира, але це не дало результату. Але навесні 1990 року архієпископ Іоанн зумів домовитися з Вікентієм (Чекаліним), який представляв катакомбників і Варлаамом (Іллющенком), що належав до Українського екзархату РПЦ. 31 березня Василь (Боднарчук) був призначений на посаду єпископа Тернопільського і Буцацького, а 7 квітня Андрій (Абрамчук) був висвячений на посаду єпископа Івано-Франківського і Коломийського. Пізніше, також були призначені єпископи: Данило (Ковальчук) на посаду єпископа Чернівецько-Хотинського і всієї Буковини, Володимир (Романюк) на посаду єпископа Ужгородського і Хустського, Миколай (Грох) на посаду єпископа Рівненського і Луцького, і Роман (Балащук) на посаду єпископа Чернігівського і Сумського. Остання призначення свідчить про те, що парафії УАПЦ стали з'являтися і в північно-східних областях УРСР.

Великодні відправи УАПЦ, які відбулися 16 квітня, а також проведення архиєрейського Богослужіння 5 травня 1990 року, свідчать про те, що громади УАПЦ розширили свою географію поширення і тепер були присутні в багатьох містах України, таких як Київ, Львів, Житомир, Дніпропетровськ і

¹ Воронін О. О. Історичний шлях УАПЦ. Видавництво «Воскресіння», Кенсінгтон, США, 1992. С. 109

Черкаси. 15 травня 1990 року, газета "Прапор комунізму" опублікувала роз'яснення, що давало зрозуміти, яким чином можна зареєструвати громади УАПЦ, Радою у справах релігії при РМ УРСР. 21 травня 1989 року депутат Верховної Ради України Олесь Шевченко виступив зі зверненням до єпископату УАПЦ, духовенства та мирян про негайну реабілітацію та легалізацію Церкви. Його вимога про передачу УАПЦ Софійського собору та церкви св. Андрія Первозванного у Києві була підтримана та отримала широку схвалення громадськості, що сприяло подальшій розбудові парафіяльної мережі УАПЦ.

Щоб забезпечити ефективну організацію діяльності УАПЦ, необхідно було закріпити її інституційний статус. У період з по 6 червня 1990 року відбувся перший Помісний Собор УАПЦ, який був проведений в центральному республіканському Будинку кіно у Києві за участю 7 єпископів, 1 архімандрита, 247 священників, 5 дияконів та 287 мирян (зокрема, активісти «неформальних об'єднань», націоналістичних організацій та партійно-громадських структур), а також народних депутатів Івана Зайця і Павла Мовчана. На соборі було прийнято безліч важливих рішень щодо подальшого розвитку Церкви, зокрема, відновлення УАПЦ, яка була «незаконно ліквідована у 1930 році», та встановлення патріаршого устрою. Святішим Патріархом Київським і всієї України було обрано Предстоятеля УАПЦ США і діаспори митрополита Мстислава (Скрипника), а архієпископа Іоанна (Боднарчука) було обрано митрополитом Львівським і Галицьким та місцеблюстителем (намісником) Київського Патріаршого Престолу. Крім того, Собор затвердив проект статуту УАПЦ.

Головний акцент у даному висловлюванні полягає в тому, що з привітальними промовами до учасників Собору звернулися голова НРУ Іван Драч і народні депутати України Сергій Головатий та Олесь Шевченко, що свідчило про активну підтримку УАПЦ у колі національно-демократичних сил. Більшу частину делегатів-мирян склали лідери й активісти політичних

партій і громадських організацій українського національно-партійного спрямування, тому можна погодитися з висновком українських вчених С. Жилюка і Л. Паніної¹, що цей Собор був явищем політичним. Утворення УАПЦ проходило як релігійний чинник, який стимулював політичну та етнічну мобілізацію української нації. У цьому контексті, православ'я національного спрямування виступало як один з факторів боротьби політичних та громадських сил за суверенітет та незалежність України, а також знаходилося в ролі національно-релігійного та культурного відродження української нації.

Українська православна церква під керівництвом екзарха Філарета (Денисенка) не залишила без відповіді. Уже 7 червня 1990 року на Помісному соборі РПЦ у Москві український екзарх виступив з доповіддю, в якій зазначив, що "Руська Православна Церква... підтримує рух, спрямований на національне духовне відродження кожного народу та розвиток національних культур, але вона настійливо відкидає шовінізм, сепаратизм та національний розкол". Почуття православних українців щодо досягнення церковної незалежності України збулися через створення Української Православної Церкви, яка має значну ступінь автономії. Дії церковних сепаратистів, які були засуджені Священним Синодом та Архієрейським Собором, який відбувся у січні 1990 року, можна переформулювати як грубе порушення основ церковного устрою і відверте приниження народів. Самозвані автокефалісти, на практиці, є новою формою "самовисвячених" осіб в Україні, що нехтує самими основами церковного ладу.

На Буковині відбувся істинний релігійний конфлікт, який розпочався 11 серпня 1990 року, коли єпископ РПЦ Антоній разом з групою російських та румунських православних священників зорганізували марш через вулиці Чернівців з гаслами «Не віддамо храми Українській АПЦ!». Єпископ

¹ Жилюк С. І. Особливості українського національно-визвольного церковного руху на Житомирщині (1990–1992 рр.). Наук. записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Остроз. Остроз. акад., 2010. Вип. 2. С. 48

Чернівецький і Буковинський Антоній (Москаленко) висловив думку, що «на буковинській землі не буде ні української мови, ні УАПЦ, і що в разі потреби на територію області будуть введені танки». У відповідь на це, 12 серпня 1990 року, активісти Української республіканської партії (УРП) та інших громадських організацій розпочали пікетування у різних містах і селах Чернівецької області, де вони вимагали припинити утиски УАПЦ. Наприклад, у селі Микитів жителі оголосили, що разом зі священником переходять до УАПЦ¹.

Прибуття патріарха Мстислава (Скрипника) до України та офіційна реєстрація статуту УАПЦ стали вирішальним етапом кінця руху на відродження УАПЦ та відкрили шлях до юридичного оформлення парафій по всій території республіки.

Однією з ключових подій на шляху до утвердження УАПЦ була поява патріарха Мстислава в УРСР, оскільки цьому заважала його позначка "non grata" у реєстрах Міністерства закордонних справ СРСР, що забороняла йому в'їзд до УРСР на протязі багатьох років.

Поїздки Мстислава по регіонах України виявилися ефективними, оскільки вони примусили керівництво РПЦ вжити більш рішучих заходів. Зокрема, було знято назву «Український Екзархат», а замість цього Українській Православній Церкві було надано грамоту про «самостійний і незалежний» статус від 27 жовтня 1990 року. У посланні єпископату УПЦ від 29 жовтня 1990 року було заявлено, що УАПЦ прямо протистояла УПЦ, а її вірні, за підтримки сил екстремістського характеру, об'єднувалися з греко-католиками східного обряду, що призвело не тільки до розриву єдності Святої Соборної й Апостольської Церкви, але й до посівання ворожнечі та братоненависництва серед українського народу. Духовенство Московського патріархату РПЦ закликало вірних УАПЦ та УГКЦ повернутися до УПЦ, наголошуючи на тому, що святість не може існувати там, де немає благодаті

¹ Хомчук О. Церква поза церковною огорожею: Розколи та руйнації Української православної Церкви : монографія. 2002. С.411

Божої, а тільки одна назва. Таким чином, міжконфесійне протистояння стало однією з найвизначніших подій у новітній історії православ'я на незалежній Україні.

Зробивши огляд періоду 1989-1990 років відродження Української автокефальної православної церкви, можна виділити кілька цікавих моментів.

По-перше, важливу роль у відродженні УАПЦ відіграли націонал-демократичні сили, які формувалися через "неформальні організації" як, наприклад, Український культурологічний клуб або Комітет з відродження УАПЦ. У різних місцевостях, були створені регіональні комітети, такі як у Дніпропетровську, Кривому Розі, Слов'янську, або ж ініціативні групи з "Просвіти", Української Гельсінської групи та інших. У майбутньому, саме національні демократи, які прагнули до суверенітету та незалежності України, стали провідними противниками автокефалії православ'я в Україні.

По-друге, духовенство РПЦ не було налаштоване на створення самостійної та незалежної церкви. Навіть серед тих, хто був прихильником УАПЦ, було мало людей, оскільки багатьох з них було позбавлено можливості служити через жорсткий контроль КДБ. Національно-орієнтоване духовенство, яке контролювалося Радою у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, було майже повністю знищене, тому духовенство РПЦ не мало достатньої кількості прихильників ініціативи з створення автокефальної церкви.

По-третє, партійна еліта всюди протидіяла відродженню УАПЦ, вважаючи його виключно політичним процесом, з метою використання "політичними екстремістами" та "прозахідними силами" релігійного фактору у розпаді СРСР та набутті незалежності УРСР.

1.2. УАПЦ в західних областях УРСР

Улітку 1988 р. окремі західноєвропейські ЗМІ (україномовні радіостанції) повідомляли про створення ініціативної групи відродження УАПЦ в Україні¹. Проте, сам комітет був заснований тільки через пів року, у лютому 1989 року. В західноукраїнських областях почали з'являтися регіональні комітети з метою відновлення УАПЦ, які мали об'єднатися у Всеукраїнську православну церковну Раду.

Церква Петра і Павла у Львові стала першим діючим осередком УАПЦ в Україні з 19 серпня 1989 року². Пізніше до складу УАПЦ приєдналися віруючі Успенської церкви Ставропігійського Львівського братства. Загалом, на жовтень 1989 року, лише 10 парафій на Львівщині перейшли до автокефалістів³, що свідчить про значні труднощі, з якими стикалося автокефальне православ'я при залученні релігійних громад до свого складу.

Повільна розбудова УАПЦ у західних областях, пояснювалася низкою об'єктивних причин, найголовніша серед яких – неканонічний статус церкви. Вже з самого початку її відновлення УАПЦ звернулася до Константинопольського патріарха Димитрія I з проханням прийняти її під свій духовний провід, оскільки церква, за її словами, "від початку свого існування отримувала благословення від Константинопольського Престолу"⁴. Однак у підсумку, вийшовши з-під юрисдикції Московського патріархату, УАПЦ не змогла отримати підтримку Константинопольського патріарха, що стало додатковим фактором поглиблення кризи внаслідок недостатньої кількості духовенства та слабкої церковної організації.

Географічний розподіл релігійних громад церкви також не був однаковим. Більшість парафій розташовано у західноукраїнських областях,

¹ За українську православну церкву. Визвольний шлях. 1989. № 5. С.568

² Третє відродження української автокефалії. Визвольний шлях. 1989. № 10. С.1272

³ Десять парафій РПЦ на Львівщині перейшли до УАПЦ. Визвольний шлях. 1990. №1. С.33

⁴ Телеграма Димитрію I. Визвольний шлях. 1989. № 10. С.1274

оскільки гасло "спілкування з Богом у рідних храмах – рідною мовою"¹ не було підтримане зрусифікованим населенням сходу та півдня країни. Зрештою, ідея автокефалії спочатку не була популярною і серед віруючих Галичини, які вважали, що греко-католицька церква придатніша для вираження сепаратистських настроїв за автокефальний розкол². Крім того, значна кількість організацій національно-демократичного табору позитивно оцінювали появу УАПЦ лише як наступниці РПЦ – "із припиненням існування на Україні усіх організаторських структур російського православ'я"³.

У місті Галич Івано-Франківської області 22 січня 1990 року відбувся Собор, на якому були присутні 168 священнослужителів та представники 204-х українських православних громад. На соборі було ухвалено рішення перейти під юрисдикцію УАПЦ, покинувши РПЦ. Це був масовий вихід релігійних громад, перший за всю історію РПЦ⁴. Через рік після створення Комітету на Прикарпатті релігійні громади УАПЦ посідали друге місце за чисельністю після греко-католицьких витіснивши на третє місце парафії РПЦ. Більше 500 парафій та 300 колишніх священнослужителів РПЦ з областей Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської підтримали ідею автокефалії⁵.

У Києві в період з 5 до 6 червня 1990 року відбувся Перший Всеукраїнський собор УАПЦ, на якому було ухвалено статут і розроблено програму відновлення монастирів та духовних навчальних закладів. Крім того, була розширена видавнича діяльність. Згідно з планом, було заплановано створення трьох семінарій та дяківської школи в Києві,

¹ За українську православну церкву. Визвольний шлях. 1989. № 5. С.570

² Петрушко В. Автокефалістські розколи в Україні у пострадянський період 1989–1997. К:1998. С.109

³ Звернення новітніх громадських організацій Прикарпаття до населення краю. Поступ. 1989. №15. С.3

⁴ Воронін О. Від Великодня до Великодня. З хроніки відродження Української автокефальної православної церкви на Україні. Сучасність. 1990. № 7 – 8. С.217

⁵ Бондаренко В. Українська автокефальна православна церква: процес становлення. Людина і світ. 1990. № 8. С.15

Івано-Франківську та Львові.

Собором вироблено оптимальну модель управління церквою. Було засновано сім єпархій та обрано митрополита Мстислава на посаду Патріарха Київського і всієї України. Одночасно, Іоана було затверджено на посаду митрополита Львівського і Галицького з титулом "Намісник Святого Київського Патріаршого Престолу"¹. Після того, як було висвячено двох єпископів, УАПЦ досягла "ієрархічного завершення, що є необхідним для автокефального існування"².

Зміцнивши свою структуру, УАПЦ погіршила стосунки із УГКЦ³. Незважаючи на те, що автокефалісти оголосили про "незмінно толерантне ставлення до всіх віровизнань християнських конфесій та автокефальних церков", 29 грудня 1989 року Львівська єпархіальна Рада УАПЦ звинуватила греко-католиків у другому окатоличенні Галичини.

Прихильники автокефалії стверджували, що поширенню таких переконань сприяли видатні діячі, які вбачали греко-католицизм на Україні як чужорідне явище, наслідок втручання Риму та Польщі, а не прояв волі масової аудиторії⁴. У своєму зверненні, митрополит УАПЦ Мстислав Скрипник висловив думку, що український народ має зробити вибір між залишенням під керівництвом Русько-Московської православної церкви або переходу під керівництво Римської церкви, яка також є не нерідною для нас, чи все-таки настав час усвідомити свою самодостатність і стати господарем у своєму домі⁵.

Поступове збільшення чисельності релігійних громад УАПЦ сприяло зміцненню перспектив її розвитку в Галичині. На початку 1991 року, тільки

¹ Третє відродження української автокефалії. Визвольний шлях. 1989. № 10. С.1272

² Воронін О. Від Великодня до Великодня. З хроніки відродження Української автокефальної православної церкви на Україні. Сучасність. 1990. № 7 – 8. С.218

³ Історія православної церкви в Україні: 3б. наукових праць. К.: Четверта хвиля, 1997. С.264

⁴ Бондаренко В. Українська автокефальна православна церква: процес становлення. Людина і світ. 1990. № 8. С.17

⁵ Бондаренко В. Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан, шляхи подолання. Людина і світ. 1991. № 3. С.7

Львівська єпархія налічувала 403 парафії та 246 священнослужителів¹. За даними на 1 січня 1991 року, автокефальна церква налічувала 940 громад, з яких 96% розташовувалися в Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях. Ці громади були переважно сформовані з парафій УПЦ². Прийняття Закону "Про свободу совісті і релігійні організації" Верховною Радою УРСР 23 квітня 1991 року сприяло частковій стабілізації ситуації. Цей закон зняв напругу в суспільстві, яка виникла через невизначеність статусу релігійних громад, і юридично забезпечив право громадян УРСР на вільне вираження і поширення своїх релігійних або атеїстичних переконань³.

Отже, у другій половині 80-х років XX століття, коли в СРСР частково лібералізували всі сфери суспільно-політичного життя, УАПЦ зуміла відновити свою діяльність. Процес розбудови церкви відбувався дуже повільними темпами, переважно у західних областях УРСР, де населення підтримувало ідею автокефалії та помісної української церкви. Недостатній чисельний склад духовенства, низький рівень теологічної освіти, неканонічний статус та обмежена кількість культових споруд стали основними проблемами, вирішення яких було необхідним для майбутнього розвитку церкви. Зі здобуттям незалежності України відкрило новий етап в історії церкви, який для православ'я був супроводжений кризою та формуванням третьої гілки українського православ'я - Української православної церкви Київського патріархату, яка виникла на хвилі ідеологічних розбіжностей. З такими викликами православна церква в Україні увійшла в XXI століття.

1.3. Проблеми взаємодії УГКЦ із православ'ям

¹ Вовк Б. Нас визнають східні патріархи. За вільну Україну. 1991. 28 березня. С. 1.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2922.

³ Про свободу совісті і релігійні організації. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки. 23 квітня. 1991.

Для розуміння важливості конфлікту між греко-католицькою та православною церквами важливо в першу чергу з'ясувати, хто є його учасниками. Цей конфлікт не має однозначної природи, оскільки його сприймають по-різному не лише у Києві, Москві, Римі, а й в різних регіонах України. УПЦ, яка є відділом Російської Православної Церкви, є головним "суб'єктом цього протистояння". УПЦ не приймає Українську Греко-Католицьку церкву (далі - УГКЦ) як рівноправну. Термін «греко-католицький» часто ототожнюється з «прозелітизмом» чи навіть «фашизмом». УПЦ КП та УАПЦ, як українські національні церкви, не мають канонічного статусу та не перебувають у євхаристійному спілкуванні з Константинопольським та Московським патріархатами. УГКЦ є найбільш численною католицькою церквою в Україні та має статус національної церкви, знаходиться в євхаристійній спільноті з Апостольською столицею. Значний розвиток негативних взаємовідносин між УГКЦ та православ'ям можна відслідкувати з кінця 1980-х років, коли в Україні стався національний рух та легалізація УГКЦ.

У кінці 1980-х років Національне пробудження відіграло важливу роль у формуванні національної культурної та релігійної ідентичності в Україні. Цей рух став ключовим чинником, який спонукало до внесення значних змін у суспільстві, особливо в духовній сфері. Одним із виявів національно релігійного відродження стала легалізація УГКЦ у кінці 1989 р. Ця значна подія у церковному житті призвела до виникнення ряду проблем у відносинах між різними релігійними конфесіями. Також з'явилося напруження в стосунках між церквами, що було пов'язано зі зміною норм релігійного життя, державно-церковних та міжконфесійних відносин.

Різноманітні політичні та громадські сили долучилися до гасел легалізації УГКЦ з різними уявленнями про роль цієї церкви в суспільстві. Незважаючи на це, влада, як республіканська, так і місцева, займала

найбільш консервативну позицію щодо цього питання. Московський патріархат також приймав подібну позицію щодо УГКЦ. Ця непримиренність між християнськими конфесіями призвела до серйозного міжконфесійного конфлікту. Для вирішення цього конфлікту, спрямовували зусилля партійні чиновники, окремі священнослужителі та представники місцевої влади. Більшість представників влади не мали змоги змінити своє комуністичне мислення, але зрозуміли необхідність легалізації УГКЦ і продемонстрували свою готовність до міжконфесійного діалогу.

Немає сумнівів, що процес легалізації УГКЦ стосувався також інших християнських конфесій, але найбільше він відображав інтереси РПЦ. УГКЦ була фактично поглинута РПЦ на Львівському псевдособорі 1946 року, тому під час легалізації цієї церкви виникли особливо напружені відносини між греко-католиками та православ'ям¹.

Схоже, що в кінці 1980-х - на початку 1990-х років РПЦ активно сприяла ескалації міжцерковного конфлікту. До такого висновку нас підводять дані релігієзнавця С. Боруцького, які вказують на те, що РПЦ зосереджувала свої зусилля на протидії УГКЦ, адже лише на Львівщині було зареєстровано 751 громаду РПЦ з метою «протидії уніатам»². Хоча РПЦ активно отримувала храми, що були залишені без нагляду, у січні 1990 року кількість греко-католицьких храмів становила близько 370³, що стало причиною невдоволення і протестів віруючих РПЦ. Незважаючи на бажання греко-католиків зареєструвати свої громади, конфлікти виникали через відсутність єдності щодо конфесійної належності і негативну позицію влади, зокрема В.Щербицького, щодо "греко-католицького питання"⁴.

¹ Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Монографія. Львів: СПОЛОМ, 2005. С.38

² Боруцький С.Т. Держава. Церква. Людина. Державно церковні та міжконфесійні відносини у дзеркалі сучасності 1992 – 2002. Львів : Афіша, 2003. С. 23

³ Кочан І. Н. Український католицизм в екуменічній перспективі. Права людини в Україні: Інформаційно аналітичний бюлетень Українсько Американського Бюро захисту прав людини. Випуск 15. С.92

⁴ Бондаренко В. Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан, шляхи подолання. Людина і світ. 1991. No 3. С.9.

20 грудня 1989 року, у зв'язку зі значною напруженістю у православно-греко-католицьких стосунках, Патріарх Московський і всієї Русі Пимен направив телеграму до Голови Президії Верховної Ради СРСР, в якій було звернуто увагу на події, що мали місце в Галичині¹. Він закликав Горбачова захищати православних вірних в західних областях України². Однак було відзначено швидку реєстрацію православних громад у багатьох містах та селах Галичини, з метою перешкодити реєстрації греко-католицьких громад.

Після легалізації УГКЦ, офіційне православ'я почало розглядати процес переходу церков, які раніше належали до РПЦ, до УГКЦ як "розгром православних єпархій РПЦ в Західній Україні". Така постанова справ спонукала віруючих до конфлікту, оскільки значна кількість з них не могла прийняти РПЦ як свою церкву, особливо з урахуванням того факту, що у 1946 році вона була примусово насильно введена на території західних областей України.

Під час зустрічі з Папою Римським Іваном Павлом II у Ватикані 25 серпня 1989 року, патріарх Пимен через своїх посланців запропонував наступне рішення стосовно греко-католицького питання: вірні, які прагнули зберегти єдність з Римом, мали б приєднатися до Римо-католицької Церкви, тоді як ті, для яких важливішим був східний обряд, мали б залишитися в РПЦ³. Проте Папа Римський не прийняв цього рішення і наполягав на легальному статусі УГКЦ.

Проте, позиція греко-католиків також не сприяла поліпшенню міжконфесійного діалогу. У період перших кроків до встановлення міжцерковного діалогу, місцеблюститель Глави УГКЦ в Україні, архієпископ

¹ Здіорук С.І. Суспільно релігійні відносини: виклики в Україні XXI століття: Монографія. К.: Знання України, 2005. С.109

² Українська Греко Католицька церква. Історія (кінець 80 х років XX століття – до наших днів). URL: http://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/45455 (дата звернення: 20.04.2023)

³ Bociurkiw B. Ukrainski Kościół katolicki w ZSSR za Gorbaczowa. *Więź*. 1991. No11-12. С.163.

В. Стернюк, займав радикальну позицію, стверджуючи, що Московський патріархат повинен спочатку здійснити акт покаяння. Він висловлював негативне ставлення до ролі РПЦ в релігійному житті Галичини та Закарпаття, зосереджуючись на її співпраці з радянською владою у геноциді греко-католиків, а також підкреслював незаконність володіння колишніми храмами УГКЦ¹.

Представники РПЦ часто обвинувачували греко-католиків у використанні насильства, демонстрували їх як свавільних індивідів, навіть називали їх екстремістами. Часто цим грішили представники вищого православного духовенства². Багато в чому це було пов'язане з тим, що упродовж 1970 – 1980хх рр. в західних областях України почали служити священики, які свого часу отримали освіту в російських православних семінаріях. Численні з цих священиків повністю підлаштовувались під московські традиції, тому вони розглядали греко-католицизм як синкретичне православ'я, що містить "уніатські елементи".

У 1990 році у Львівській області була утворена комісія, що складалася з обласних депутатів та представників громадських організацій, з метою вирішення спірних питань між православними та греко-католиками. Її завданням було розподіл культових споруд між релігійними громадами з метою зменшення напруги серед віруючих. В травні 1990 року, на Львівщині було ухвалено рішення обласної Ради народних депутатів "Про релігійні конфесії", яке юридично закріплювало становище релігійних громад. Було зазначено, що кожна релігійна громада, яка не порушує міжнародні норми, має право на юридичну реєстрацію. У вересні 1990 року була створена Міжконфесійна комісія з метою вирішення спірних питань між різними

¹ Дмитрух С. Життя як подвиг для Христа: curriculum vitae монаха редемпториста місцеблюстителя і правлячого архієрея Києво Галицької митрополії Володимира Стерника. Львів : Свічадо, 2007. С. 123

² Бублик Т. Відродження УГКЦ (1988 – 1991): проблематика міжконфесійних протистоянь. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 30. С. 207

церквами. Однак, незважаючи на це, протягом 1990-1991 років на території Львівської області було зафіксовано близько 800 випадків міжконфесійних конфліктів. Це доводить, що міжконфесійні конфлікти в Галичині мали глибокі корені. Неможливим є заперечувати той факт, що схожа ситуація могла мати місце і в інших областях, де УГКЦ була поширена.

У західних областях України РПЦ сприймалася як організація, яка співпрацює з недавніми окупантами¹. Таким чином, православні віруючі не асоціювали себе з Московською патріархією. Навіть сама Московська патріархія не сприяла позитивному відношенню до українського автокефального православ'я, адже її представники називали ієрархів та віруючих "розкольниками", "сектантами" і "уніатами".

Надання на Архієрейському соборі 30-31 січня 1990 року Українському екзархату назви "Українська православна церква" та обрання нового предстоятеля РПЦ Алексія не призвело до зміни ставлення населення до РПЦ. У суті, ці події не змінили розстановку сил, оскільки УПЦ була повністю залежною від РПЦ як канонічно, так і ідеологічно. УПЦ не бажала втратити свої парафії в західних областях, оскільки це призвело б до зменшення престижу, впливу (в тому числі й політичного) та фінансових надходжень.

Початок 1990-х років характеризувався конфліктами між православними та греко-католицькими громадами. Наприклад, у 1990 році на території Галичини виникло 297 конфліктів між греко-католиками та православними через боротьбу за культові споруди².

Більшість колишніх недіючих храмів в Галичині стали греко-католицькими завдяки активним діям прибічників УГКЦ у період між 1992 та 1993 роками. У цей же час, деякі представники влади намагалися створити розбрат серед населення, використовуючи конфесійні відмінності.

¹ Митрохін Н. Російська православна церква та греко-католики на Західній Україні. Вип.9. С. 72

² Здіорук С.І. Суспільно релігійні відносини: виклики в Україні XXI століття: Монографія. К.: Знання України, 2005. С.110

Вони намагалися навіть приклеїти негативні ознаки до слів "католик" та "православний", такі як походження "католик" від слова "кат" та пов'язували "православний" зі словами "схизматик", "москаль" та "кагебіст".

Суперечки щодо наявності латинських догматів у канонах та вченні УГКЦ сприяли ескалації конфліктів між православними та греко-католиками. Такі суперечки особливо були помітними у 1990р. На даний час, УПЦ КП стверджує, що дотримується догматів православної віри та відкидає латинські догматичні нововведення, які сприяли до Великої схизми 1054 року. УГКЦ представники вбачали, що вище православне духовенство розглядало це як нову унію, яку вони назвали як "західний полон православ'я"¹.

Варто зазначити про інциденти конфліктів між греко-католиками та православними, такі як наприклад, 13 грудня 1989 року, коли греко-католики не дозволили архієпископу Іринію здійснити богослужіння та захопили Андріївський храм у місті Львові. У результаті захоплення православного храму в Золочівському районі загинув священник В. Бочало. 27 січня 1990 року в Бориславі греко-католики захопили православний храм, після чого православні оточили греко-католиків, які зачинилися у храмі, та загрожували їм насильством, якщо вони не покинуть храм. У 22 січня 1990 року в селі Топорів Бузького району Львівської області стався конфлікт, під час якого греко-католики самовільно зачинили храм святого Юра і жорстоко поводитися з священником В. Притискачем, ображаючи його нецензурними словами. Також виривали хрест і Євангеліє з рук священника і погрожували йому, якщо він не перейде в унію. Місцева влада сприяла греко-католикам у цих діях. Можна перефразувати так: Важливо зазначити, що навіть у 1990 році, в офіційних документах, що стосувалися релігії, могли бути помічені перебільшення чиновниками щодо важливості своєї роботи. Тому будь-який міжконфесійний конфлікт, який виникав на початку 1990-х років, міг бути

¹ Пащенко В. Греко католики в Україні: від 40 х років XX століття до наших днів. Полтава, 2002. С.305

зображений у документах як перебільшений і навіть вульгарний¹.

Місцеве керівництво час від часу виявляло позитивне ставлення до греко-католиків. Так 22 січня 1990 року, благочинний Миколаївського району, протоієрей І. Салабай, повідомив про те, що початок конфлікту був пов'язаний з мітингом, на якому виступив перший секретар Р. Ковалевський та юрист Волощак, який відстоював інтереси греко-католиків і висловився проти православних. Також варто зазначити, що трохи раніше, 13 січня, у селі з'явився лозунг з закликом до підтримки греко-католицької віри, а також зі звинуваченням РПЦ у ворожнечі до українського народу, та закликом до боротьби проти автокефалії.

Подібні інциденти з релігійними мотивами траплялися і в інших регіонах, де була поширена УГКЦ. Наприклад, у листопаді 1989 року у селі Переволока Бучанського району був вбитий православний прихожанин В. Мокрицький з релігійних мотивів греко-католиком. У Івано-Франківську 20 грудня 1989 року, під час служби у православному Воскресенському соборі, група греко-католиків увірвалася у храм, вигнала православних віруючих та захопила собор за допомогою сили.

Більш ніж через місяць - 28 січня 1990 року, обласний виконком прийняв рішення, що передача храму греко-католикам була незаконною. Це може бути пов'язане з тим, що на ремонт храму до тисячоліття Хрещення Русі єпархіальне управління витратило 300 тисяч крб. Православні були особливо активні в боротьбі проти передачі цього храму греко-католикам. Поширювалися чутки про те, що православні гуцули мали намір спуститися з гір з мисливською зброєю, щоб відновити православний Воскресенський собор у Івано-Франківську та звільнити його від греко-католиків. Свідчення з сухих партійних документів свідчать навіть про те, що наприкінці січня 1989 року до будинку М.Новосада, клірика Воскресенського собору у м. Івано-Франківську, ввірвались три священики греко-католицької церкви та "

¹ Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988-1998 рр.). Тернопіль, 1999. С.91

довели його до інфаркту"¹. А у кінці 1989 року, двоє греко-католиків увірвались до настоятеля монастиря Гошівського монастиря ігумена Серафима вночі і завдали йому двох ножових поранень в ділянці живота та серця, щоб попередити його про необхідність передати монастир греко-католикам. Архімандрит Серафим повідомив 2 лютого 1990 року, що греко-католики "знищили келії Гошівського монастиря, зірвали двері храму і почали підпалювати будинки православних жителів у селах, що оточують монастир".

Поруч із РПЦ та УПЦ, у регіоні поширення УГКЦ діяла УАПЦ. Б.Боцюрків правильно відзначив, що змагання за національну незалежність має особливе значення для незалежної церкви². Значна частина вищого духовенства УАПЦ вважала греко-католицизм "зрадою національних інтересів України" та "української ідеї". В результаті, на їх думку, відродження греко-католицизму може призвести до серйозних проблем в Україні, зокрема в Галичині. Не варто вважати, що легалізація УГКЦ призвела до скорочення кількості православних общин у Галичині. Незважаючи на те, що сотні парафій перейшли до УГКЦ, кількість православних общин все ж зростала. Це було пов'язано з багатьма чинниками, включаючи падіння радянської влади.

Надалі суб'єктами міжконфесійних суперечок стали УГКЦ та УАПЦ і УПЦ (КП). При цьому, громади УПЦ зазнавали зменшення своєї частки. У кінці 1990-х років в Івано-Франківській єпархії УПЦ налічувалося всього лише 22 парафії, і лише у трьох з них та в невеликому монастирі імені патріарха Московського відкрито проголошувалося під час богослужіння своє переконання³. Так на кінець 1990-х років в Івано-Франківській єпархії УПЦ налічувалося всього лише 22 парафії, і лише у трьох з них та в

¹ Bourdeaux B. Gorbachev, Glasnosts and the Gospel. London Sydney Auckland : Hodder and Stoughton, 1990. С.115

² Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Монографія. Львів: СПОЛОМ, 2005. С.51.

³ Єленський В. Православно-греко-католицький конфлікт в Україні: остання фаза. Вип.3. С.10

невеликому монастирі імені патріарха Московського відкрито проголошувалося під час богослужіння своє переконання. Більшість парафій навіть не згадували про Московського патріарха під час богослужінь, і навіть правлячий архієрей не вказував на нього. Згідно з дослідженням Інститутів філософії та політології НАН України, яке охопило 1100 віруючих з усіх регіонів країни, понад 23 відсотки респондентів оцінювали міжконфесійні відносини в регіоні як «швидше ненормальні, ніж нормальні», а 15 відсотків вважали їх «просто» ненормальними». Зокрема, серед прихильників греко-католицизму та УПЦ (КП), більшість відповідей вказувала на ненормальність міжконфесійних відносин - відповідно 32,6% та 57,4%¹. Позитивним є те, що керівництво УГКЦ висловлювало готовність до співпраці та встановлення діалогу з представниками всіх релігійних угруповань².

В середині 1990-х років помічено деяке зменшення кількості населених пунктів, де відбувалися конфлікти між греко-католиками та православними. Наприкінці 1996 року голова Державного комітету у справах релігій А. Коваль повідомляв про те, що протистоянням охоплено близько 300 населених пунктів. Ці суперечки іноді супроводжувалися сутичками та побоями. Однак, в цілому кількість таких населених пунктів зменшувалася³.

Відзначення 400-річчя Берестейської унії у 1990-х роках є показовим прикладом протистояння між православ'ям та греко-католицизмом. Реакція на цю подію в основному зводилася до звинувачень у «прозелітизмі» з боку католицьких церковних інституцій⁴. У 1997 році і на початку 1998 року в Львівській області було зафіксовано 55 випадків залучення міліції для

¹ Єленський В. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози. Київ, 1994. С.71

² Концепція екуменічної позиції Української Греко Католицької церкви. Людина і світ. 2000. №7. С. 41

³ Звернення Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України 4 квітня 1995 р. Голос України, 1995 р. 6 квітня. С. 5

⁴ Бойко. І. Католицько православний діалог у сучасній Україні. Мандрівець. 2006. № 6. С.9

розв'язання конфліктів, що мали релігійний характер. У відкритому протистоянні між церковними общинами було зафіксовано в 158 населених пунктах, зокрема у більшості з них переважали православні, які в основному були віруючими УПЦКП¹. У 1998 році було зафіксовано 127 випадків порушення законодавства щодо свободи совісті, а у 1999 році – 109 випадків².

1990-ті роки не переконали церковні еліти у необхідності розроблення безконфліктних форм спілкування між різними церковними групами. Ситуація, що склалася під час візиту Папи Римського Івана Павла II в Україну, є ілюстративною в цьому відношенні. У листі, який митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан) написав Папі Римському на початку 2001 року, він заявив, що його пропозиція відкласти візит до України пояснюється тим, що він не бажає закріплювати "нинішній стан речей, який є надзвичайно несприятливим для нашої церкви" (УПЦ)³. Прогрес міжцеркового діалогу стає ускладненим через наявність основного документу Російської православної церкви, а саме "Основ соціальної концепції", який вважає територію України "канонічними володіннями" РПЦ.

У липні 1997 року було укладено Меморандум між християнськими конфесіями, який передбачав недопустимість застосування силових методів у вирішенні міжконфесійних проблем, зокрема питань щодо церковної власності. Замість цього, сторони домовились вирішувати будь-які спірні питання шляхом переговорів на основі взаємоповаги та терпимості, та не звертатися до влади з метою тиску на інші релігійні громади чи церкви. Меморандум також наголошував на неприпустимості насильницьких захоплень храмів та нападів на священнослужителів та віруючих інших

¹ Єленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно соціальні зміни в процесі трансформацій центрально і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2001. С. 125

² Бойко. І. Католицько православний діалог у сучасній Україні. Мандрівець. 2006. № 6. С.11

³ Прес реліз засідання Священного Синоду та Собору єпископів Української Православної церкви від 22 січня 2001 року. К., 2001. С. 2

конфесій¹.

Відсутність узгодженого погляду на єдність українського православ'я ускладнює вирішення міжконфесійного протистояння. УПЦ розглядає РПЦ як єдину Материнську церкву та вважає себе єдиним канонічним православним церковним утворенням в Україні. УПЦ КП та УАПЦ пропонують об'єднання наявних в Україні православних церков та самопроголошення їх Помісності, яку повинен визнати Константинопольський патріархат. Проте позиція останнього щодо українського православ'я є непослідовною, що створює неясність стосовно Помісної Української православної церкви. Наприклад, його заяви про визнання канонічними церков Московської юрисдикції не дають однозначної відповіді на питання про бачення Помісної Української православної церкви.

Позиція УГКЦ також не була визначеною. У другій половині 1990-х років в Україні не було серйозних акцій з боку єпископату та кліру УГКЦ, спрямованої на подолання міжцерковного протистояння. Під час прес-конференції наприкінці 1996 року єпископ-помічник голови УГКЦ Л. Гузар заявив, що їхній храм не мав програми для вирішення проблем, пов'язаних з взаєминами з православ'ям. Він наголошував на необхідності, щоб греко-католики зробили все можливе зі свого боку, щоб переконати православних, що вони не є їх ворогами. Він описував відносини з православними як "напружені" і зізнавався, що "між нами немає справжньої любові"².

Отже, протягом 1990-х років державні та релігійні лідери розуміли, що конфлікти між УГКЦ та православ'ям містять у собі загрозу. Вони приділяли певну увагу стабілізації релігійного життя в Україні з метою ліквідації цих конфліктів у майбутньому. Прийняття законодавства, яке визначає принципи

¹ Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах. Людина і світ. 1997. С. 25

² Єленський В. Православно-греко-католицький конфлікт в Україні: остання фаза. Вип.3. С.11.

свободи віросповідання в Україні та різних документів, пов'язаних з міжконфесійною згодою, є позитивним кроком у вирішенні цих питань. У кінці 1980-х та на початку 1990-х років досягнення міжконфесійної згоди ускладнювалося через взаємну непоступливість сторін. Представники російського православ'я, які займають посади в уряді, мають схильність до консервативної політики. Розвиток громадянського суспільства та посилення співпраці та діалогу з усіма конфесіями та церковними лідерами, вдосконалення концепції державної політики щодо церкви та релігійних організацій, а також консолідація суспільства з орієнтацією на національні інтереси та використанням духовно-інтелектуального потенціалу є важливими для запобігання розвитку подібних конфліктів.

РОЗДІЛ II

ОСОБЛИВОСТІ ВІДРОДЖЕННЯ УАПЦ В УКРАЇНІ

2.1. Інституалізація та генезис УАПЦ у посткомуністичну добу (1990-ті – 2010-ті рр.)

Як зазначалось раніше, в 1980-х роках в Україні почалось «третє відродження» Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Найважливішим результатом цього процесу став перший Всеукраїнський собор, який відбувся 5-6 червня 1990 року, обрання митрополита Мстислава (Скрипника) патріархом Київським і всієї України, а також реєстрація статуту церкви державним галузевим органом у жовтні того ж року. Незважаючи на те, що православні віруючі з Миколаївської, Одеської та Херсонської областей можливо не є активними учасниками автокефального руху, вони все ж не залишилися байдужими до цього процесу і продемонстрували свою підтримку та відданість національним церковним традиціям. Як результат, вже влітку 1990 року в місті Баштанка Миколаївської області та в селі Зміївка Бериславського району з'явилися перші незареєстровані громади УАПЦ, які заклали основу для відновлення православної конфесії в південноукраїнському регіоні¹. Протягом короткого проміжку часу, за ними з'явилися автокефальні парафії в інших районах Південної України, загальна кількість яких станом на 1 січня 1992 року склала 15 (у Миколаївській області - 7 (в тому числі 2, що діяли поза реєстрацією), в Одеській - 2 (одна з них не була зареєстрована) та в

¹ Шостак А.В. Православні конфесії Півдня України у 90-х роках ХХ століття (на матеріалах Херсонської, Миколаївської, Одеської областей): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / А.В. Шостак. Кривий Ріг, 2016. С. 149

Херсонській - 6)¹.

У зв'язку з тим, що відроджена православна конфесія на південноукраїнському регіоні перебувала на етапі формування своїх інституційних структур, а також не мала окремої церковно-адміністративної одиниці на цій території, автокефальними громадами Миколаївської, Одеської та Херсонської областей опікувався єпископ Ужгородський і Виноградівський Володимир (Романюк), який перебував у сумісництві з посадою предстоятеля УПЦ КП в період з 21 жовтня 1993 р. до 14 липня 1995 р. Після нього, згідно з указом керуючого справами УАПЦ владики Рівненського і Острозького Антонія (Масендича) від 22 січня 1991 р., на посаді правлячого архієрея Херсонської, Миколаївської, Дніпропетровської, Одеської, Запорізької, Донецької і Луганської єпархій з титулом Херсонський і Таврійський було призначено єпископа Чернігівського і Сумського Романа (Балащука).

У першій половині 1990-х рр. під час нерівної міжконфесійної боротьби з Українською православною церквою в єднанні з Московським патріархатом (УПЦ МП), керівництво УАПЦ було зацікавлене у юридичному закріпленні своєї церкви на південно-східному регіоні України більше, ніж у практичному забезпеченні функціонування її громад. Тому створення єпархій відбувалося дуже швидко і без попереднього вивчення та розуміння ситуації на місцях. Очевидно, Патріархія не мала можливості забезпечити ці єпархії єпископами та матеріальною підтримкою².

Пізніше, зі зростанням церковно-релігійних та суспільно-політичних процесів, з'явилася потреба у перегляді наявного територіального поділу церкви. Щоб цього досягти, спочатку було створено три єпархії з семи, які були підпорядковані владиці Херсонському і Таврійському Роману

¹ Бондаренко В.Д. Християнські Церкви і релігійні організації в Україні. К.: VIP, 2001. С.31

² Шостак А.В. Православні конфесії Півдня України у 90-х роках ХХ століття (на матеріалах Херсонської, Миколаївської, Одеської областей): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / А.В. Шостак. Кривий Ріг, 2016. С. 151

(Балащуку): Донецько-Луганську, Дніпропетровсько-Запорізьку та Херсонсько-Миколаївську. Юрисдикція цих єпархій не обмежувалася лише відповідними областями, а також поширювалася на Одеську область. Після цього, 12 серпня 1991 року, було проведено подальшу реорганізацію церковної структури, і з Херсонсько-Миколаївської єпархії було виділено дві окремі єпархії - Миколаївсько-Херсонську та Одесько-Балтську, які мали свої центри в Миколаєві та Одесі відповідно і на яких були установлені правлячі архієреї. Проте, остання згадана теза мала лише приблизний характер. Фактично, відповідних культових споруд під Кафедральний собор в обласних центрах не було і після місяців переходів від будинку до будинку священників та парафіян та безуспішних спроб знайти відповідну культову будівлю, кінцевим рішенням стало обрання храму Святого Архистратига Михаїла у с. Зміївка Бериславського р-ну новою єпископською кафедрою владики Романа (Балащука). Однак, і надалі прожиткові умови головного архієрея прагнули бути кращими.

Після внесення змін до церковно-адміністративної структури УАПЦ у Південній Україні, єпископ Роман (Балащук) зайняв посаду глави Миколаївської єпархії, а також тимчасово очолив Одеську єпархію. Варто зазначити, що лише 10 квітня 1992 року на Одеську кафедру було призначено постійного єпископа Пантелеймона (Романовського). Проте, вже у червні того ж року він перейшов до священства УПЦ, що перебувала в єдності з Московським патріархатом. 7 листопада 1991 року, за благословенням патріарха Київського і всієї України Мстислава, він був призначений тимчасовим керівником Рівненсько-Острозької церковно-адміністративної одиниці УАПЦ, а згодом був підтверджений у повній посаді. Отже, з осені 1991 року, парафії УАПЦ в південній Україні залишилися практично без підтримки з боку правлячого ієрарха та Патріархії, що призвело до того, що вони залишалися сам на сам зі своїми труднощами

та проблемами¹.

Варто наголосити, що розвиток автокефальних громад у південній Україні є нерозривно пов'язаний з наслідками кризи, яка торкнулася національне православ'я в першій половині 1990-х років, а також проведенням у червні 1992 року. На основі Всеукраїнського православного Собору було створено Українську православну церкву Київського патріархату (УПЦ КП), яка стала правонаступником парафій та церковно-адміністративних одиниць УАПЦ, включаючи Миколаївсько-Херсонську та Одесько-Балтську. Отже, УАПЦ припинила своє існування після проведення Собору. Проте, виявилось, що це було не надовго, оскільки певна кількість громад УАПЦ не приєдналися до загальної структури УПЦ КП, і залишилися вірними своїй власній церкві. Наприклад, у південноукраїнському регіоні такою була парафія при Свято-Пантелеймонівському храмі в місті Миколаєві, яка була повернута віруючим за розпорядженням представника Президента України в Миколаївській області під номером 73 від 24 квітня 1992 року², та парафія Святого Різдва Івана Хрестителя в с. Золота Балка Нововоронцовського р-ну Херсонської області. Це призвело до того, що восени 1993 року представники громад, які залишилися вірними УАПЦ та знаходилися в різних регіонах країни, відновили її діяльність та обрали свого першого ієрарха - єпископа Димитрія (Ярему), який в подальшому став патріархом Київським і всієї України. Отже, в результаті національно-релігійних процесів в Україні з'явилися три православні конфесії: УПЦ в єднанні з Московським патріархатом, УПЦ КП та відновлена УАПЦ. Таким чином, конфесійна мапа країни стала дещо складнішою та різноманітнішою³.

¹ Шостак А.В. Православні конфесії Півдня України у 90-х роках ХХ століття (на матеріалах Херсонської, Миколаївської, Одеської областей): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / А.В. Шостак. Кривий Ріг, 2016. С. 152

² Колодний А. Релігієзнавчий словник. К.: Четверта хвиля, 1996. С.108

³ Шостак А.В. Православні конфесії Півдня України у 90-х роках ХХ століття (на матеріалах Херсонської, Миколаївської, Одеської областей): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / А.В. Шостак. Кривий Ріг, 2016. С. 158

Звернімо увагу на те, що коли УАПЦ вже вчетверте стала на шлях незалежності, з'явилася низка серйозних проблем і викликів, зокрема правових, ієрархічних та організаційних. Новообраному керівнику довелося зосередитися на їх вирішенні, щоб забезпечити успішний розвиток церковної громади. Якщо питання легалізації церкви вдалося врегулювати упродовж неповних двох років, то процес розбудови єпархіальної мережі зайняв значно більше часу¹.

Південна Україна є хорошим прикладом, оскільки лише наприкінці минулого століття там розпочалися активні дії щодо створення церковно-адміністративної одиниці УАПЦ. Як наслідок цих дій, у 1997 році було створено Таврійську єпархію (статут якої був зареєстрований у Державному комітеті з релігійних питань 25 грудня 1997 року). Крім Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, Таврійська єпархія охоплювала і територію Автономної Республіки Крим. Однак, що цікаво, призначити на Таврійську кафедру (яка номінально знаходилася при Свято-Пантелеймонівському храмі Миколаєва) правлячого архієрея, так і не вдалося. Опіку над автокефальними громадами, що перебували в межах Таврійської єпархії, продовжував здійснювати патріарх Димитрій, як і раніше. Слід зауважити, що протягом років інші єпископи, зокрема архієпископ Львівський і Галицький Петро (Петрусь) у 1993 році, архієпископ Тернопільський і Бучацький Василій (Боднарчук) у 1993 році та митрополит Галицький Андрій (Абрамчук) у другій половині 1997 року, також піклувалися про парафії УАПЦ у південноукраїнському регіоні. 25 лютого 2000 року помер патріарх Димитрій, і після його смерті архієрейський нагляд за Таврійською церковно-адміністративною одиницею перейшов до керуючого справами Патріархії УАПЦ, архієпископа Ігоря, а потім до єпископа Львівського Макарія (Малетича) (2001-2015 роки). 3 4 червня 2015 року єпископ Макарій є главою УАПЦ. Тільки в серпні 2015 року, після

¹ Михайлуца М. Релігійна політика окупантів на Миколаївщині. Краєзнавство. 2014. №1. С. 115

двадцяти років невизначеності, Таврійська єпархія змогла призначити власного правлячого архієрея. Ним став Борис (Харко), який очолює Таврійську кафедру з титулом Херсонський і Миколаївський єпископ, й нині.

Зауважимо, що призначення владики Бориса (Харка) на посаду голови Таврійської кафедри не означає закінчення процесу становлення та формування церковно-адміністративної одиниці УАПЦ в Південній Україні. Навпаки, це було тільки початком важкої роботи з формування та розвитку Таврійської церковної єпархії УАПЦ, оскільки перед керівництвом церкви (Патріархією та правлячим архієреєм) буде ще багато завдань та викликів. Крім того, це включає завершення організації єпархіального управління, початок будівництва Кафедрального собору у Херсоні, розширення мережі представництв у південноукраїнських областях через реєстрацію нових парафій та збільшення кількості духовенства.

2.2. Українська помісна православна церква

Українська Помісна Православна Церква (УПЦ) є однією з найбільших церковних організацій в Україні. Ця церква є спадкоємцем Київської Патріархії, яка була створена в давнину існування Київської Русі. З часом, внаслідок різних подій в історії України, православна церква розділилася на декілька різних гілок, а УПЦ стала однією з них¹.

Історія УПЦ починається з часів визвольних змагань українського народу на початку 20-го століття. У цей період було створено кілька різних українських церков, які мали на меті забезпечити релігійну свободу та самостійність української нації. У 1918 році була створена Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), яка стала першою українською церквою, що отримала автокефальний статус. Однак, після приходу до влади комуністів, церкву було розпущено і її духовенство було репресовано.

¹ Капранов Б. Історія нашої Церкви. Київ, 2017. С.93

Однак, створення УПЦ не проходило без проблем та опозиції. Основна опозиція приходила від УПЦ МП, яка стверджувала, що вона є єдиною церквою в Україні, яка має канонічну легітимість та підтримку Російської Православної Церкви. Також, РПЦ та російський уряд відкрито висловлювали своє невдоволення створенням нової церкви в Україні та активно намагалися переконати інші церкви та країни не визнавати УПЦ.

Українська Помісна православна Церква (УПЦ) ще з часу її створення на початку XX століття не отримала визнання від інших церков, і це питання не обговорюється ні духовенством, ні віруючими як церковна громада. Це не є винятком для помісних православних церков, оскільки історичний досвід показує, що жодна з них не змогла отримати свою адміністративну незалежність без відповідної церковної програми. Оскільки православні канони не передбачають чіткої процедури отримання адміністративної незалежності церковної одиниці, то така ситуація є об'єктивною.

Помісні православні Церкви зазвичай отримували свій статус тоді, коли народи, які їх формували, досягали політичної незалежності. Політичне утворення держави важливо активізувало процеси автокефалії у православній Церкві. Але звичайно, втрата державою своєї політичної незалежності водночас призводила до анулювання автокефального статусу Церкви. Таку ситуацію досвідчували Сербська, Болгарська, Грузинська та інші православні Церкви, деякі з яких це переживали навіть по кілька разів. У XIX-XX століттях, запізно для Європи, національні рухи розвивалися в тих європейських народів, культурний образ яких відбив сильний вплив православ'я. Ці народи дуже чутливі до статусу своїх православних Церков, що спричинило становлення національних церковних юрисдикцій¹. Одним із чинників, що впливає на визнання або невизнання автокефалії, є державний статус народів, які складають ці Церкви. Таким чином, визнання або

¹ Єленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно соціальні зміни в процесі трансформацій центрально і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2001. С. 127.

невизнання автокефалії може бути тлумачене як опосередковане визнання або невизнання державності цих народів.

Відсутність єдиної Помісної православної Церкви в Україні має негативний вплив на міжнародний імідж країни. Лише митрополит Володимир (Сабодан), глава УПЦ МП, має статус вхожого до Всесвітньої Ради Церков, але не як лідер самостійної церкви, а як представник Російської ПЦ. Таким чином, весь православний та інший світ вважає УПЦ лише приналежністю до Московської Патріархії¹.

Спрямовання зусиль на створення УПЦ не було обумовлено лише потребою новопосталих держав у джерелах легітимації власної історії та духовної традиції. Рівнозначно важливим чинником є проблема національної безпеки, оскільки збереження духовного підпорядкування українців Москві не може гарантувати національну безпеку. Церковний та політичний дисидент священик Гліб Якунін, визнаний у своїх працях, стверджує, що доти, поки зберігається "духовна імперія Олексія II", про знищення політичної імперії - Радянського Союзу - рано говорити.

Питання конституювання Помісної Православної Церкви майже завжди вирішувалось на розі перетину церковних, політичних, економічних, ідеологічних та інших інтересів суб'єктів, які брали участь у цьому процесі². Оскільки історіографія цієї проблематики є досить значною, а обсяг цієї розвідки обмежений, на жаль, не має можливості зробити детальний огляд історії становлення православних автокефалій³.

Важливо відзначити, що історія створення та визнання сучасних Помісних православних Церков свідчить про те, що це є природним та необхідним процесом, який властивий країнам з переважною православною спільнотою. Згідно з канонічними вимогами (34 апостольських правил), політична незалежність повинна призвести до автокефалії місцевої

¹ Якунін Г. Справжній лик Московської Патріархії. М.: 1996. С.53

² Kallistos Ware. The Orthodox Church. London, 1963. 119p.

³ Саган О.Н. Вселенське Православ'я: суть, історія, сучасний стан. К., 2003. С.115

православної Церкви. Тому з моменту появи перших дій, спрямованих на отримання політичної незалежності країни наприкінці 80-х років минулого століття, а також під впливом українських автокефальних Церков у діаспорі, у розвитку православ'я в Україні почали спостерігатися тенденції до відокремлення від московського релігійного центру. Таким чином, відновлення автокефального руху в Україні стало лише питанням часу.

Крім того, українські православні громади (приблизно 70% населення) перебувають у залежному стані від не дуже дружньої держави, що дуже політизує релігійне середовище країни. Інтенсивне переплетіння релігії з політикою перетворює церкви та релігійні деномінації з духовно-культурних інституцій на маргінальні структури, які часто використовуються певними політичними силами для забезпечення своїх інтересів. У строгому юридичному (церковно-правовому) розумінні термін "Церква" в православ'ї означає релігійну організацію з канонічно довершеною ієрархією, яка має право вступати в рівноправні відносини з іншими суб'єктами міжнародного церковного права. У церковному праві міжнародний аспект також є визначальним для легітимації Церкви як суб'єкта світових релігійних процесів¹.

Таким чином, УПЦ МП не може представляти Україну на міжнародній арені, оскільки вона не є членом Всесвітньої Ради Церков або Конференції Європейських Церков. Це призводить до втрати потенціалу українських громадян, який використовується Росією для підвищення свого авторитету у релігійному світі. Росія може займати лідируючі позиції у світі завдяки духовно-релігійному потенціалу України, який, на жаль, не використовується для українських інтересів на міжнародній арені.

Така ситуація в українському Православ'ї зумовлена ще однією проблемою, повною русифікацією та високим рівнем інтеграції українського єпископату в російську шовіністичну церковно-політичну сферу. Відомо, що

¹ Саган О. Православна Церква України. Київ.: 2019. С.71

російське православ'я завжди мало проблему з його політизацією, що, в певному сенсі, передалося і українському православ'ю. Негативний вплив залежності УПЦ МП від іноземного національного релігійного центру підсилюється тим, що Московська патріархія завжди була та залишається прихильником державного апарату Росії, незалежно від того, хто перебуває при владі (навіть за царів та комуністів).

Також не слід забувати про проблему збереження для Московської Патріархії апостольської спадщини. Історична та духовна традиція Київської митрополії була відібрана Московським Патріархатом, що надає йому авторитет однієї з найдавніших православних Церков у слов'янському світі. Якщо православна Україна окремо відійде, РПЦ змушена буде шукати власні історичні корені та резерви для розширення та зміцнення своєї організації. Московський Патріархат буде докладати максимальних зусиль, щоб утримати УПЦ МП у своєму силовому полі, оскільки втрата апостольської спадщини Києва є для нього рівнозначною самогубству.

Отже, ці та інші причини призвели до того, що Україна стала унікальною країною, де, незважаючи на існування більше 16 тисяч православних парафій, не було створено Помісну православну Церкву. Це становить значні труднощі для розвитку країни, оскільки зв'язок між політичною незалежністю та автокефалією є взаємним - автокефалія стає гарантом незалежності країни, або, принаймні, значно зменшує вплив закордонних релігійних центрів на події в даній державі¹.

Незалежність країни є ще однією важливою проблемою, яка пов'язана з Помісністю. Ця проблема не може бути вирішена, якщо українці залишаються підпорядкованими Москві з духовного погляду. До того ж, існування угод між УПЦ МП та силовими структурами України, такими як Держкомітет у справах охорони державного кордону, міліція та пенітенціарна система, свідчить про цю проблему. Особливо дивно, що угоди

¹ Саган О. Єдина Українська Помісна Православна Церква. Київ.: 2016. С.109

були укладені тільки з однією церквою в умовах світської держави.

Українська Православна Церква продовжує активно діяти в сучасному світі, відстоюючи свої права та інтереси. На сьогоднішній день УПЦ налічує понад 10 тисяч парафій, 85 єпископів та майже 15 мільйонів вірних. Церква активно розвиває свої спільноти та сприяє збереженню культурної спадщини України. Окрім того, УПЦ здійснює різноманітні благодійні та гуманітарні проекти, спрямовані на підтримку людей у складних життєвих ситуаціях.

Незважаючи на успішну консолідацію Української помісної православної церкви та її призначення Томосу про автокефалію, церква зіткнулася з декількома проблемами, які не дають їй можливості повністю реалізувати свій потенціал.

Однією з найбільших проблем УПЦ є вплив Російської православної церкви (РПЦ), яка виступає проти автокефалії УПЦ. РПЦ намагається завдати шкоди УПЦ, за допомогою своїх приверженців в Україні, зокрема, через так звану Українську православну церкву Московського патріархату. РПЦ використовує свої ресурси, щоб надати підтримку МП, тим самим, намагаючись зберегти свій вплив на Україну.

Ситуацію змінила війна Росії в Україні, що розпочалася 24 лютого 2022 року та поставила питання про майбутнє УПЦ (МП) на порядок денний. Оскільки керівництво цієї церкви однозначно підтримувало агресію, зокрема Московський патріарх Кирило (Гундяєв), який неодноразово закликав російське військо воювати в Україні.

Українські мас-медіа почала повідомляти про те, що духовенство УПЦ (МП) може підтримувати війну проти України та підтримувати позицію Володимира путіна, а окремі представники можуть допомагати окупантам. Навіть була розповсюджена інформація про зберігання зброї та укриття воєнних злочинців в храмах та монастирях УПЦ (МП).

Всього у період з 24.02.2022 до 14.04.2023 розпорядженнями начальника Хмельницької обласної військової адміністрації зареєстровано

статути 178 релігійних громад УПЦ МП у новій редакції, 148 з яких перейшли в ПЦУ та 30 – у незалежні православні громади. Це призводить до проблеми з підготовкою нових духовних лідерів.

Багато храмів та монастирів були захоплені під час конфлікту на сході України, і не можуть бути повернуті вірним, оскільки перебувають на тимчасово окупованій території. Це призводить до того, що УПЦ не може забезпечити повноцінну духовну та релігійну підтримку населення України.

Ще одна проблема, яка стосується УПЦ, - це відсутність єдності всередині церкви. На жаль, українське суспільство все ще поділене на ті, хто підтримує УПЦ КП та тих, хто вважає, що УПЦ МП є єдиним законним нащадком Київської Митрополії. Це призводить до того, що навіть всередині самої УПЦ не завжди можна досягти єдності в питаннях, які стосуються діяльності церкви. Наприклад, деякі віруючі та духовенство УПЦ МП продовжують вважати себе частинкою Московського патріархату, що викликає конфлікти всередині церкви.

Проте УПЦ зберігає свою стійку позицію та активно діє на захист своєї автономії та незалежності. Можна стверджувати, що УПЦ не є просто наслідуванням досвіду держав, де православ'я є домінуючим віросповіданням, але є прагматичною потребою сьогодення. Від успішної реалізації цієї потреби залежить стратегія національного поступу Українського народу, його національна безпека і незалежність. Оскільки Україна будує свою незалежність, важливо не допускати серйозного контролю над власним духовно-інформаційним простором з боку зарубіжних релігійно-політичних центрів, зокрема РПЦ, яка має вплив на український соціум завдяки присутності УПЦ МП. Конституювання УПЦ та перехід українофільських парафій з УПЦ МП допоможе значно зменшити вплив українофобських сил у наступних виборчих кампаніях. Крім того, УПЦ сприятиме відновленню прав та свобод мільйонів віруючих, які вважають себе обділеними через невизнання УПЦ КП та УАПЦ християнською спільнотою. Оскільки Україна

прагне приєднатися до Євросоюзу, вона повинна вжити всіх можливих заходів для відновлення цієї справедливості.

РОЗДІЛ III

УТВОРЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ

3.1. Реалії, очікування та перспективи єдиної церкви Київської традиції

На сьогоднішній день ідея створення єдиної церкви на основі Київської традиції не має єдиного і закріпленого в офіційних документах плану. Але багато українських православних віруючих та керівництво церков розглядають цю ідею як можливий шлях до подолання розколу та зміцнення української православної церкви.

Одним з ключових аспектів реалізації ідеї єдиної церкви на основі Київської традиції є злиття Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) в єдину церкву. Таке злиття може відбутися шляхом взаємного визнання їх канонічності, вирішення спірних питань щодо їх статусу та обрання спільного глави¹.

Історично розвиток православ'я в Україні був пов'язаний з діяльністю Київської митрополії, що належала до Православної церкви Московського патріархату. Проте, в 2018 році українська влада підтримала ініціативу створення самостійної української православної церкви, що відокремилася від Московського патріархату.

З тих пір, українська православна церква поділилася на дві частини: Православна церква України, яка стала незалежною, та Українська православна церква Московського патріархату, яка залишилася вірною Російській православній церкві.

Зараз ситуація щодо єдиної церкви в Україні залишається

¹ Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. К.:2019. С.59

невизначеною. Багато віруючих та духовних лідерів виступають за об'єднання українських православних церков в один об'єднаний церковний орган, який відповідатиме київській традиції. Вони вважають, що це дозволить зберегти єдність православної церкви в Україні та зміцнити роль церкви в українському суспільстві.

З іншого боку, існують і ті, хто вважає, що об'єднання церков не є необхідним і може призвести до поділу в українському суспільстві. Деякі духовні лідери заявляють, що це питання повинно вирішуватися на рівні Константинопольського патріархату, який виступив за створення Православної церкви України.

Події на Майдані у 2013-2014 роках та початок збройної агресії Московської Росії проти України мали значний вплив на релігійно-конфесійні відносини в країні. Після цих подій Московський патріархат втратив підтримку влади та монопольне становище, що призвело до зростання інших церковних громад. Як каже народна мудрість: «Святе місце не залишиться порожнім», тому інші конфесії стали набирати популярності. Ці події привели до зміни усвідомлення українців щодо релігії і змінили релігійні вектори в країні. Парафіяни різних конфесій почали об'єднуватися "за Україну", а різні церкви виступали на захисті свободи, включаючи УПЦ КП, УГКЦ, УАПЦ, РКЦ та протестантські церкви.

Події на Майдані, війна між Україною та Росією, а також проросійська політика УПЦ МП стали причиною того, що популярність УПЦ КП зросла, а УПЦ МП почала втрачати свою підтримку серед українців. На початку 2018 року понад половина опитаних українців відносили себе до УПЦ КП, в той час як УПЦ МП та УАПЦ втрачали свій вплив. У МП знаходяться дві з найбільших українських святинь: Почаївська та Києво-Печерська Лаври. Передача цих святинь до ПЦУ є важливою та значущою справою.

Патріарший Томос про надання Автокефалії Православній Церкві України: «Оскільки Україна є благочестивою і Богомбереженою землею, яка

зміцнена вищими промислами і має повну політичну незалежність, державні та церковні лідери протягом майже 30 років стверджують про необхідність церковного самоврядування Української Православної Церкви, разом з народом і відповідно до його стародавніх прохань, звернутих до святого Апостольського Константинопольського Престолу, який має обов'язок турбуватися про святі православні церкви, що потребують його допомоги, особливо ті, які мають канонічні зв'язки з ним, такі як історична Київська Митрополія. Тому з Преосвященними Митрополитами та всіма служителями Української Православної Церкви, які мають обов'язок турбуватися про благополуччя Вселенської Христової Церкви, для запобігання розколам та розділам у помісних церквах, рішуче визначаємо та проголошуємо, що Українська Православна Церква, яка знаходиться в межах політично сформованої та цілковито незалежної держави України, разом із священними митрополіями, архієпископіями, єпископіями, монастирями, парафіями та всіма її церковними установами, яка має свій корінь в засновницькій, святій, соборній та апостольській Церкві Боголюдини Господа і Спасителя нашого Ісуса Христа, має бути канонічно автокефальною, незалежною та самоврядуваною»¹.

Які шанси на успіх має об'єднання? Важко досягти згоди в питаннях обрядових відмінностей. Багато людей не розуміють, що обряди - це лише форма віри, створена людьми, тому їх можна змінювати в межах можливостей. Східний обряд потребує розвитку та вдосконалення. Греки створили Візантійський обряд, римляни - Латинський, а українці можуть створити свій власний Київський обряд. Однак, фундамент для цього вже є.

Які можуть бути практичні кроки для досягнення єдності?

1. Формування робочих груп з представників ПЦУ та УГКЦ, до яких входять не тільки «професіонали», але і миряни з позитивним досвідом міжконфесійного діалогу. Важливо долучити до цих груп молодіжні

¹ Дорошенко Д. Нова епоха в історії України. Релігія в Україні. К.: 2019. С.81

християнські організації.

2. Спочатку ці групи повинні визначити, які елементи об'єднують наші церкви та які відмінності існують між ними. На жаль, не існує чіткого переліку того, що є спільним і що відрізняє наші церкви.

3. Далі потрібно прийняти рішення, що допоможуть вирішити розбіжності та досягти примирення. При цьому Клір має стати прикладом для вірних у цих стосунках. Однак, ще більш важливо уважно розслідувати та покарати за будь-які спроби втручання, що, ймовірно, будуть міститися з боку Москви.

4. Після того, як досягнуто повної згоди, необхідно провести спільні консультації з Католицькою та Православними Церквами щодо місця майбутньої відновленої Київської Церкви. Ці консультації мають ґрунтуватися на монолітній позиції і слугувати основою для подальших переговорів з іншими Церквами.

5. Потрібно використовувати спільні Богослужіння та молитву як позитивний чинник на 100%, щоб міжконфесійний діалог не зводився лише до дипломатичних та дискусійних площин. На даному етапі головним об'єднавчим чинником є спільна Євхаристія, і тут варто працювати, щоб як тільки це буде можливим, без жодних перепон приступити до спільного служіння. Участь і духовне керівництво братньої конфесії мають стати необхідною складовою у цьому чині, як це часто практикується.

6. Необхідно широко інформувати вірних про хід об'єднавчого процесу. Інформаційні відділи єпархій повинні стати головними джерелами інформації про процес об'єднання.

7. Необхідно звернути особливу увагу на виховання дітей та молоді в душі єдиної Помісної Церкви, оскільки це є важливим елементом в процесі об'єднання. Багато з того, що вже було започатковано в цьому напрямку, повинно стати внеском у святу справу єднання.

Враховуючи кількість вірних та громад, досягнення перед Вселенським

православ'ям, можна сподіватися на отримання Православною Церквою України статусу Патріархату. Проте, не можна очікувати, що це станеться одразу. Історія Румунської та Болгарської церков показує, що для отримання статусу Патріархату може знадобитися час. Щоб досягти цієї мети, потрібно об'єднати більшість єпархій, які ще перебувають в Московському патріархаті. Також важливо зростати в авторитеті серед православних церков світу та отримати їхнє офіційне визнання. Слід пам'ятати, що статус Патріархату може спричинити невдоволення у деяких церков, але це можна компенсувати збільшенням авторитету ПЦУ. Крім того, важливо звернути увагу на виховання дітей і молоді в дусі єдиної Помісної Церкви, що допоможе сприяти святій справі єднання.

Нинішня Київська Православна Церква складається зі східної та західної єпархій. У своїй історії церква стикнулася зі складними проблемами, які суттєво вплинули на її розвиток та стан. Наприклад, у 2018 році Православна Церква України була створена шляхом розриву з Московським Патріархатом, що спричинило значні суперечності між українськими православними церквами. Крім того, питання щодо впливу держави на церкву залишається дискусійним.

Багато віруючих очікують, що Київська Православна Церква стане однією з найбільш впливових церков в Україні та в світі. Також вони очікують, що церква буде активно брати участь у вирішенні соціальних, економічних та політичних проблем в країні. Багато віруючих також надіються на те, що церква буде активно сприяти єднанню українського народу та зміцненню національної ідентичності.

Наразі Київська Православна Церква перебуває на шляху до зміцнення свого становища та збільшення свого впливу на країну та світ. Її розвиток тісно пов'язаний зі змінами в суспільстві та політиці, і він буде залежати від того, які рішення будуть прийняті українською владою та самою церквою¹.

¹ Дорошенко Д. Нова епоха в історії України. Релігія в Україні. К.: 2019. С.83

Одним з ключових факторів, які впливають на перспективи Київської Православної Церкви, є питання її взаємодії з іншими церквами в Україні. Єдність української церкви є дуже важливою, і багато віруючих та державних діячів сподіваються на її досягнення.

Інший важливий фактор, який може вплинути на перспективи Київської Православної Церкви, - це її відносини з державою. Вона повинна залишатися незалежною від політичних впливів, але водночас сприяти національній єдності та розвитку країни.

Ще однією перспективою розвитку Київської Православної Церкви є її міжнародне визнання та співпраця з іншими православними церквами у світі. Наразі церква має досить обмежені зв'язки з іншими церквами, але з кожним роком її присутність на міжнародній арені стає все більш помітною. Так, у 2018 році Константинопольський патріархат визнав автокефальність Української Православної Церкви, що стало важливим кроком у її міжнародному визнанні.

Окрім цього, Київська Православна Церква може стати важливим фактором у розвитку економіки та культури України. Вона вже має значний вплив на життя українського народу та сприяє розвитку освіти та науки. Церква може також виконувати важливу роль у просуванні туризму в Україні, зокрема, привертаючи паломників з інших країн.

Отже, реалії, очікування та перспективи єдиної церкви Київської традиції дуже широкі та мають значний вплив на життя України та світу в цілому. Розвиток Київської Православної Церкви тісно пов'язаний з розвитком країни та єдністю українського народу. Тому її успіх залежить від того, як ефективно вона зможе взаємодіяти з державою, іншими церквами та громадянським суспільством. Незважаючи на складнощі, єдина церква Київської традиції має всі шанси на успіх та розвиток в майбутньому.

3.2. Повернення Київської митрополії під контроль України: виникнення Православної церкви України

Після відновлення незалежності України в 1991 році українське суспільство дедалі більше прагнуло мати свою національну Православну Церкву. Протягом багатьох років Київська митрополія була під контролем Московського патріархату. Однак українські православні християни вимагали повернення контролю над своєю Церквою.

У 2018 році Український парламент ухвалив закон про Православну церкву України, який надав правову основу для створення церковної структури, яка могла би бути підпорядкована Константинопольському патріархату. Це було можливо завдяки довгому процесу переговорів, які відбувалися між українською владою та Константинопольським патріархатом.

Процес створення нової церковної структури був складним і вимагав багато зусиль з боку української влади, єпископів та православних християн. При цьому, старі структури, які були під контролем Московського патріархату, не збиралися здаватися без боротьби. У багатьох містах виникли конфлікти, пов'язані з переходом парафій та їх вірних до нової церковної структури. У деяких випадках ці конфлікти переростали у фізичні сутички та насильство.

У червні 2016 року, перед Всеправославним собором, Верховна Рада України звернулася до патріарха Варфоломія із проханням надати автокефалію українській православній церкві та скликати об'єднавчий собор для подолання наслідків церковного поділу. Також звернення підтримав Синод Київського патріархату.

Навесні 2018 року відбулося рух до практичних дій з боку Константинополя. Після зустрічі з патріархом Варфоломієм, президент України Петро Порошенко звернувся до нього з проханням про надання

томосу. Це прохання підтримала Верховна Рада та ієрархи УПЦ КП й УАПЦ. Після квітневого засідання Синоду Вселенського патріархату, який розглянув звернення від української церковної та світської влади, у травні 2018 року делегація, яка складалася з трьох митрополитів Вселенського патріархату, розпочала візити до помісних православних церков для інформування про українську справу. У той же час УПЦ Канади, яка належить до Константинопольського патріархату, молитовно підтримувала створення автокефальної православної церкви в Україні згідно з розпорядженням єпископату¹.

Під час відкриття архиєрейського собору Константинопольської церкви у вересні 2018 року, патріарх Варфоломій у своїй доповіді навів багато прикладів того, як Москва контролювала Київську митрополію і православну церкву в Україні без дозволу Константинополя протягом багатьох століть. На наступний день, собор ухвалив, що Вселенський патріархат має повноваження надавати автокефалію іншій церкві без необхідності узгоджень. Для забезпечення співпраці з українськими церковними ієрархами та світською владою та підготовки до об'єднавчого собору, Вселенський патріарх призначив двох екзархів: архієпископа Памфілійського Даниїла (Зелінського) зі США та єпископа Едмонтонського Іларіона (Рудника) з Канади.

На засіданні від 9 по 11 жовтня 2018 року, Синод Константинопольського патріархату підтвердив своє рішення надати автокефалію Православній церкві в Україні та відновити ставропігію Вселенського Патріарха в Києві. У рамках цього рішення, Синод також скасував «зобов'язання Синодального листа 1686 року», яке давало право Патріархові Московському висвячувати Київського митрополита, якщо той був обраний собором духовенства та вірян його єпархії, та поновив у священницькому або єпископському сані Філарета (Денисенка), Макарія

¹ Дорошенко Д. Нова епоха в історії України. Релігія в Україні. К.: 2019. С.87

(Малетича) та їхніх послідовників, які опинилися у схизмі не з догматичних причин. Однак, Синод не згадував про їхнє поновлення в ранзі київського патріарха або митрополита відповідно. Синод також нагадав, що навіть за умов Синодального листа 1686 року, Київський митрополит мав згадувати Вселенського Патріарха як свого Першоієрарха за будь-яким богослужінням та підтверджувати свою канонічну залежність від Матері-церкви Константинополя.

Угода «Про співробітництво та взаємодію між Україною та Вселенським Константинопольським Патріархатом» була підписана президентом Порошенком та Патріархом Варфоломієм 3 листопада 2018 року. Відповідно до цієї угоди було засноване Представництво Вселенського патріарха в Києві, яке знаходиться в Андріївській церкві. Перша архиєрейська літургія Патріаршої Ставропігії в цьому представництві відбулася 13 грудня 2018 року.

Під час засідання Священного Синоду Вселенського патріархату, що відбулося з 27 по 29 листопада 2018 року, поряд з іншими питаннями, було розглянуто текст Томосу про автокефалію Православної церкви в Україні. У комюніке, що опубліковане в результаті цього засідання, згадується про проєкт статуту нової помісної церкви, що був розроблений.

15 грудня 2018 року Православна церква України була сформована під час помісного собору, який був визнаний Вселенським патріархатом. Це об'єднання українських православних юрисдикцій було здійснене на основі повної канонічної незалежності.

Участь в Об'єднавчому соборі на рівні архиєрейських соборів була підтверджена Українською православною церквою Київського Патріархату та Українською автокефальною православною церквою, які зареєстрували двох митрополитів УПЦ (МП) - Олександра (Драбинко) та Симеона (Шостацький) для участі у Соборі. На день перед проведенням Собору, патріарх Константинопольський Варфоломій висловив їм підтримку і

підтвердив, що санкції з боку УПЦ (МП) не матимуть жодної канонічної сили. Після засідання синоду УПЦ (МП) були відомі імена інших учасників помісного собору від УПЦ (МП): благочинного Вінницького району архімандрита Дорофея (Маркевича), протоієрея Петра Зуєва (голови відділу інформації Київської єпархії), протоієрея Богдана Гулямова (клірика Дніпропетровської єпархії) та протодиякона Ростислава Воробія.

Представником Вселенського патріархату на Соборі був митрополит Галльський Еммануїл (Адамакіс), а також на Соборі як гість брав участь п'ятий президент України Петро Порошенко. Помісний собор працював у режимі з обмеженим доступом та на ньому було обрано митрополита Епіфанія, який є ректором та професором Київської православної богословської академії, колишнього митрополита Переяславського і Білоцерківського, Патріаршого намісника з правами єпархіального архиєрея УПЦ Київського Патріархату.

У той же вечір, Вселенський патріарх офіційно визнав результати Помісного об'єднавчого собору, привітав митрополита Київського і всієї України з обранням і запросив його на літургію та вручення томосу. На наступний день, 16 грудня 2018 року, диякон Вселенського Патріархату в історичному жесті пом'янув предстоятеля Православної церкви України разом з очільниками інших церков, які входять до диптиху (переліку помісних автокефальних православних церков)¹.

Після Помісного об'єднавчого собору у Києві розпочався процес переходу до ПЦУ значної кількості православних громад та парафій України, які раніше визнавали Московський патріархат. Деякі з цих громад змінили юрисдикцію ще до отримання томосу про автокефалію.

5 січня 2019 року в храмі святого Георгія на Фанарі, Патріарх Варфоломій підписав томос про автокефалію ПЦУ після спільної літургії з митрополитом Епіфанієм. Пергамент був виготовлений чернцем Лукасом,

¹ Дорошенко Д. Нова епоха в історії України. Релігія в Україні. К.: 2019. С.93

каліграфом та художником із монастиря Ксенофонт, розташованого на Афоні.

Томос про автокефалію Православної церкви України не лише визнає її канонічну та самоврядну статус, але й закладає основні принципи управління та церковного життя. Зокрема, документ передбачає отримання миропомазання від Константинопольської церкви та можливість апеляційного звернення до Вселенського патріарха для всіх священнослужителів ПЦУ. Також томос стверджує права Фанару на екзархат і ставропігії в Україні та закликає інші помісні церкви визнати Православну церкву України і згадувати її як "Святішу Церкву України". Важливо зазначити, що перехід деяких громад до ПЦУ відбувся ще до отримання томосу.

6 січня 2019 року відбулося завершення процесу надання автокефалії Православній церкві України. Під час спільної служби у день Богоявлення (за новоюліанським календарем), Вселенський патріарх Варфоломій вручив обраному предстоятелю ПЦУ, митрополиту Епіфанієві, митрополичий жезл та свиту із текстом Томосу.

ВИСНОВКИ

Таким чином, зробивши огляд періоду 1989-1990 років відродження Української автокефальної православної церкви, можна виділити кілька цікавих моментів. По-перше, важливу роль у відродженні УАПЦ відіграли націонал-демократичні сили, які формувалися через "неформальні організації" як, наприклад, Український культурологічний клуб або Комітет з відродження УАПЦ. У різних місцевостях, були створені регіональні комітети або ж ініціативні групи з "Просвіти", Української Гельсінської групи та інших. У майбутньому, саме національні демократи, які прагнули до суверенітету та незалежності України, стали провідними противниками автокефалії православ'я в Україні.

По-друге, духовенство РПЦ не було налаштоване на створення самостійної та незалежної церкви. Навіть серед тих, хто був прихильником УАПЦ, було мало людей, оскільки багатьох з них було позбавлено можливості служити через жорсткий контроль КДБ. Національно-орієнтоване духовенство, яке контролювалося Радою у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, було майже повністю знищене, тому духовенство РПЦ не мало достатньої кількості прихильників ініціативи з створення автокефальної церкви.

По-третє, партійна еліта всюди протидіяла відродженню УАПЦ, вважаючи його виключно політичним процесом, з метою використання "політичними екстремістами" та "прозахідними силами" релігійного фактору у розпаді СРСР та набутті незалежності УРСР.

Протягом 1990-х років державні та релігійні лідери розуміли, що конфлікти між УГКЦ та православ'ям містять у собі загрозу. Вони приділяли певну увагу стабілізації релігійного життя в Україні з метою ліквідації цих конфліктів у майбутньому. Прийняття законодавства, яке визначає принципи свободи віросповідання в Україні та різних документів, пов'язаних з

міжконфесійною згодою, є позитивним кроком у вирішенні цих питань. У кінці 1980-х та на початку 1990-х років досягнення міжконфесійної згоди ускладнювалося через взаємну непоступливість сторін. Представники російського православ'я, які займають посади в уряді, мають схильність до консервативної політики. Розвиток громадянського суспільства та посилення співпраці та діалогу з усіма конфесіями та церковними лідерами, вдосконалення концепції державної політики щодо церкви та релігійних організацій, а також консолідація суспільства з орієнтацією на національні інтереси та використанням духовно-інтелектуального потенціалу є важливими для запобігання розвитку подібних конфліктів.

Україна стала унікальною країною, де, незважаючи на існування більше 16 тисяч православних парафій, не було створено Помісну православну Церкву. Це становить значні труднощі для розвитку країни, оскільки зв'язок між політичною незалежністю та автокефалією є взаємним - автокефалія стає гарантом незалежності країни, або, принаймні, значно зменшує вплив закордонних релігійних центрів на події в даній державі.

Незалежність країни є важливою проблемою, яка пов'язана з Помісністю. Ця проблема не може бути вирішена, якщо українці залишаються підпорядкованими Москві з духовного погляду. До того ж, існування угод між УПЦ МП та силовими структурами України, такими як Держкомітет у справах охорони державного кордону, міліція та пенітенціарна система, свідчить про цю проблему. Особливо дивно, що угоди були укладені тільки з однією церквою в умовах світської держави.

Українська Православна Церква продовжує активно діяти в сучасному світі, відстоюючи свої права та інтереси. На сьогоднішній день УПЦ налічує понад 10 тисяч парафій, 85 єпископів та майже 15 мільйонів вірних. Церква активно розвиває свої спільноти та сприяє збереженню культурної спадщини України. Окрім того, УПЦ здійснює різноманітні благодійні та гуманітарні проекти, спрямовані на підтримку людей у складних життєвих ситуаціях.

Незважаючи на успішну консолідацію Української помісної православної церкви та її призначення Томосу про автокефалію, церква зіткнулася з декількома проблемами, які не дають їй можливості повністю реалізувати свій потенціал. Однією з найбільших проблем УПЦ є вплив Російської православної церкви (РПЦ), яка виступає проти автокефалії УПЦ. РПЦ намагається завдати шкоди УПЦ, за допомогою своїх приверженців в Україні, зокрема, через так звану Українську православну церкву Московського патріархату. РПЦ використовує свої ресурси, щоб надати підтримку МП, тим самим, намагаючись зберегти свій вплив на Україну.

Ситуацію змінила війна Росії в Україні, що розпочалася 24 лютого 2022 року та поставила питання про майбутнє УПЦ (МП) на порядок денний. Оскільки керівництво цієї церкви однозначно підтримувало агресію, зокрема Московський патріарх Кирило (Гундяєв), який неодноразово закликав російське військо воювати в Україні.

Українські мас-медіа почала повідомляти про те, що духовенство УПЦ (МП) може підтримувати війну проти України та підтримувати позицію Володимира Путіна, а окремі представники можуть допомагати окупантам. Навіть була розповсюджена інформація про зберігання зброї та укриття воєнних злочинців в храмах та монастирях УПЦ (МП).

Всього у період з 24.02.2022 до 14.04.2023 розпорядженнями начальника Хмельницької обласної військової адміністрації зареєстровано статuti 178 релігійних громад УПЦ МП у новій редакції, 148 з яких перейшли в ПЦУ та 30 – у незалежні православні громади. Це призводить до проблеми з підготовкою нових духовних лідерів.

Багато храмів та монастирів були захоплені під час конфлікту на сході України, і не можуть бути повернуті вірним, оскільки перебувають на тимчасово окупованій території. Це призводить до того, що УПЦ не може забезпечити повноцінну духовну та релігійну підтримку населення України.

Ще одна проблема, яка стосується УПЦ, - це відсутність єдності

всередині церкви. На жаль, українське суспільство все ще поділене на ті, хто підтримує УПЦ КП та тих, хто вважає, що УПЦ МП є єдиним законним нащадком Київської Митрополії. Це призводить до того, що навіть всередині самої УПЦ не завжди можна досягти єдності в питаннях, які стосуються діяльності церкви. Наприклад, деякі віруючі та духовенство УПЦ МП продовжують вважати себе частинкою Московського патріархату, що викликає конфлікти всередині церкви.

Проте УПЦ зберігає свою стійку позицію та активно діє на захист своєї автономії та незалежності. Можна стверджувати, що УПЦ не є просто наслідуванням досвіду держав, де православ'я є домінуючим віросповіданням, але є прагматичною потребою сьогодення. Від успішної реалізації цієї потреби залежить стратегія національного поступу Українського народу, його національна безпека і незалежність. Оскільки Україна будує свою незалежність, важливо не допускати серйозного контролю над власним духовно-інформаційним простором з боку зарубіжних релігійно-політичних центрів, зокрема РПЦ, яка має вплив на український соціум завдяки присутності УПЦ МП.

Конституювання УПЦ та перехід українофільських парафій з УПЦ МП допоможе значно зменшити вплив українофобських сил у наступних виборчих кампаніях. Крім того, УПЦ сприятиме відновленню прав та свобод мільйонів віруючих, які вважають себе обділеними через невизнання УПЦ КП та УАПЦ християнською спільнотою. Оскільки Україна прагне приєднатися до Євросоюзу, вона повинна вжити всіх можливих заходів для відновлення цієї справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Джерела

1. Виступ Порошенка щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні. 19 квітня. 2018.
2. Звернення Президента України П. Порошенка до Вселенського Патріарха Варфоломія. квітень. 2018.
3. Інтерв'ю з почесним Патріархом Філаретом. 7 січня. 2019. Телеканал Прямий.
4. Про свободу совісті і релігійні організації. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки. 23 квітня. 1991.

II. Монографії, статті, посібники

1. Бажан О. Г. КДБ УРСР та неформальні об'єднання в період "горбачовської перебудови". Наукові записки НаУКМА. 2010. Т. 104 : Історичні науки. С. 68-77.
2. Бойко. І. Католицько православний діалог у сучасній Україні. Мандрівець. 2006. No 6. С. 8 – 13.
3. Бондаренко В. Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан, шляхи подолання. Людина і світ. 1991. No 3. С. 2 – 10
4. Бондаренко В. Українська автокефальна православна церква: процес становлення. Людина і світ. 1990. No 8. С. 15 – 18
5. Бондаренко В.Д. Християнські Церкви і релігійні організації в Україні. К.: VIP, 2001. 94с.
6. Боруцький С.Т. Держава. Церква. Людина. Державно церковні та

- міжконфесійні відносини у дзеркалі сучасності 1992 – 2002. Львів : Афіша, 2003. С. 23
7. Бублик Т. Відродження УГКЦ (1988 – 1991): проблематика міжконфесійних протистоянь. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 30. С. 206 – 212.
 8. Вовк Б. Нас визнають східні патріархи. За вільну Україну. 1991. 28 березня. С. 1
 9. Воронін О. Від Великодня до Великодня. З хроніки відродження Української автокефальної православної церкви на Україні. Сучасність. 1990. № 7 – 8. С. 213 – 219
 10. Воронін О. О. Історичний шлях УАПЦ. Видавництво «Воскресіння», Кенсінгтон, США, 1992. 136 с.
 11. Гайдаєнко І. Український культурологічний клуб як один із складових молодіжного руху в Україні в другій половині 80-х років ХХ ст. Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". Педагогіка. Психологія. Філософія. 2014. Вип. 35. С. 249-256
 12. Десять парафій РПЦ на Львівщині перейшли до УАПЦ. Визвольний шлях. 1990. №1. С. 33 – 34
 13. Дмитрух С. Життя як подвиг для Христа: curriculum vitae монаха редемпториста місцеблюстителя і правлячого архієрея Києво Галицької митрополії Володимира Стерника. Львів : Свічадо, 2007. С. 123 – 124.
 14. Дорошенко Д. Нова епоха в історії України. Релігія в Україні. К.: 2019. 115с.
 15. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. К.:2019. 150с.
 16. Драбинко О. Православ'я у посттоталітарній Україні. Київ.: Видання Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври, 2002. 287 с.

17. Єленський В. Православно-греко-католицький конфлікт в Україні: остання фаза. Вип.3. С. 9 – 11.
18. Єленський В. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози. Київ, 1994. 209с.
19. Єленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно соціальні зміни в процесі трансформацій центрально і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2001. 419 с.
20. Жердєва І. В. Сучасна православна періодика у контексті державно-конфесійних відносин. Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. 2014. № 19. С. 138-144.
21. Жилюк С. І. Особливості українського національно-визвольного церковного руху на Житомирщині (1990–1992 рр.). Наук. записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острогоз : Остроз. акад., 2010. Вип. 2. С. 43–53. С. 48.
22. За українську православну церкву. Визвольний шлях. 1989. № 5. С. 568 – 570.
23. Звернення новітніх громадських організацій Прикарпаття до населення краю. Поступ. 1989. №15. С. 3.
24. Звернення Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України 4 квітня 1995 р. Голос України, 1995 р. 6 квітня. С. 3-8.
25. Здіорук С.І. Суспільно релігійні відносини: виклики в Україні XXI століття: Монографія. К.: Знання України, 2005. С. 108-111.
26. Історія православної церкви в Україні: 3б. наукових праць. К.: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
27. Історія УАПЦ. Частина 8. Новітнє відродження УАПЦ. URL: <https://patriarchia.org.ua/history/istoriya-uapc-chastina-8-novitnye-vidrodzh/> дата звернення: (03.05.2023)
28. Іщук О. В. Засоби та наслідки протидії автокефальним змаганням в Україні з боку Московського Патріархату (1990-1992 рр.). Наукові

- записки Національного університету "Острозька академія". Історичне релігієзнавство. 2013. Вип. 8. С. 101-114.
29. Кавчак М. Канонічне життя Української Автокефальної Православної Церкви в Україні протягом 1989-1999 рр. І шлях цього виправлення. Діяння Помісного Собору УАПЦ (Київ, 14-15 вересня 2000р.). К., 2000. 48с.
 30. Капранов Б. Історія нашої Церкви. Київ, 2017. 193с.
 31. Колодний А. Релігієзнавчий словник. К.: Четверта хвиля, 1996. 392 с.
 32. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Монографія. Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
 33. Концепція екуменічної позиції Української Греко Католицької церкви. Людина і світ. 2000. №7. С. 41 – 42.
 34. Кочан І. Н. Український католицизм в екуменічній перспективі. Права людини в Україні: Інформаційно аналітичний бюллетень Українсько Американського Бюро захисту прав людини. Випуск 15. С.91-94
 35. Кушнір Г. О. Газета Євгена Сверстюка "Наша віра" як феномен української релігійної журналістики. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціальні комунікації. 2015. Вип. 7-8. С. 10-17
 36. Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах. Людина і світ. 1997. С. 25 – 26.
 37. Митрохін Н. Російська православна церква та греко-католики на Західній Україні. Вип.9. С. 71 – 73.
 38. Михайлуца М. Релігійна політика окупантів на Миколаївщині. Краєзнавство. 2014. №1. С. 113-123.
 39. Муравський О. Українська автокефальна православна церква в західних областях УРСР на стику 80-90-х рр. XX століття. Проблеми гуманітарних наук. Вип 22. С.163-172

40. Пащенко В. Греко католики в Україні: від 40 х років XX століття до наших днів. Полтава, 2002. 616 с.
41. Петрушко В. Автокефалістські розколи в Україні у пострадянський період 1989–1997. К.:1998. 255 с.
42. Прес реліз засідання Священного Синоду та Собору єпископів Української Православної церкви від 22 січня 2001 року. К., 2001. С. 1 – 2.
43. Провісники свободи, державності і демократії: Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України. Національна академія наук України, Інститут історії України; Центральний державний архів громадських об'єднань України. К.: Інститут історії України, 2009. 454 с.
44. Саган О. Єдина Українська Помісна Православна Церква. Київ.: 2016. 129с.
45. Саган О. Православна Церква України. Київ.: 2019. 117с.
46. Саган О.Н. Вселенське Православ'я: суть, історія, сучасний стан. К.,2003.185с.
47. Смолій В. А. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. К.: Інститут історії України , 2011. 626 с.
48. Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988-1998 рр.). Тернопіль, 1999. 120 с.
49. Телеграма Димитрію І. Визвольний шлях. 1989. № 10. С. 1274 – 1275
50. Третє відродження української автокефалії. Визвольний шлях. 1989. №10. С. 1272.
51. Українська Греко Католицька церква. Історія (кінець 80 х років XX століття – до наших днів). URL: http://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/45455 (дата звернення: 20.04.2023).
52. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею: Розколи та руйнації

- Української православної Церкви : монографія. 2002. 621 с.
- 53.Шостак А.В. Православні конфесії Півдня України у 90-х роках ХХ століття (на матеріалах Херсонської, Миколаївської, Одеської областей): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / А.В. Шостак. Кривий Ріг, 2016. 257 с.
 - 54.Якунін Г. Справжній лик Московської Патріархії. М.: 1996.209с.
 - 55.Ярема Р. Розкольніцькі рухи в українському православ'ї у ХХ-ХХІ століттях; Українська Православна Церква. Київська Митрополія. К.: 2008. 148 с.
 - 56.Ярема Р. Церковні розколи в Україні; Українська православна церква. Київська Митрополія. К.: 2007. 96 с.
 - 57.Bourdeaux B. Gorbachev, Glasnosts and the Gospel. London Sydney Auckland : Hodder and Stoughton, 1990. 226 с.
 - 58.Bociurkiw B. Ukrainski Kościół katolicki w ZSSR za Gorbaczowa. Więż. 1991. No11-12. С.163.
 - 59.Kallistos Ware. The Orthodox Church. London, 1963. 119p.

РЕЗЮМЕ

Баздирева А.Ю. Відродження УАПЦ в Україні (кінець 80-х рр. XX ст.– 2019 р.). Утворення ПЦУ.

У дипломному проєкті на основі широкої історіографічної та джерельної бази комплексно розглянуто процес відродження Української автокефальної православної церкви на території України та утворення православної церкви України. В роботі було розглянуто особливості її становлення на різних територіях країни, а також, висвітлено проблему взаємозв'язку з Українською греко-католицькою церквою. Було досліджено УАПЦ, як феномен народної ідентичності та єдності, окреслено небажання Московського патріархату лишатись засобів контролю над УПЦ. Проаналізовано подальші перспективи та успіхи розвитку ПЦУ під порядкуванням Київського патріархату, а також очікування та реалії єдиної Київської традиції.

Підпорядкування УПЦ Московському патріархату, та категорична відмова у переході під порядкування Київській традиції, можна розглядати як чергову спробу Росії знищити національну ідентичність українців.

Ключові слова: відродження УАПЦ, релігійна ідентичність, взаємовідносини з УГКЦ, помісна православна церква, Томос.

SUMMARY

Bazdyreva A.Y. Revival of the UAOC in Ukraine (late 80s of the twentieth century - 2019). Formation of the OCU.

The diploma project, based on a wide historiographical and source base, comprehensively examines the process of revival of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in Ukraine and the formation of the Orthodox Church of Ukraine. The work examines the peculiarities of its formation in different territories of the country, and also highlights the problem of its relationship with the Ukrainian

Greek Catholic Church. The UAOC was studied as a phenomenon of national identity and unity, and the unwillingness of the Moscow Patriarchate to give up its means of control over the UOC was outlined. Further prospects and successes of the development of the OCU under the Kyiv Patriarchate, as well as the expectations and realities of a single Kyivan tradition are analysed.

The subordination of the UOC to the Moscow Patriarchate and the categorical refusal to transfer to the Kyivan tradition can be seen as another attempt by Russia to destroy the national identity of Ukrainians.

Keywords: revival of the UAOC, religious identity, relations with the UGCC, local Orthodox Church, Tomos.